

BALTU VALODAS: VĒSTURE UN AKTUĀLIE PROCESI

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna
140. dzimšanas dienas atceres
starptautiskās zinātniskās konferences materiāli

LU Latviešu valodas institūts
Rīga 2013

LU aģentūra «LU Latviešu valodas institūts»
Reģistrācijas apliecība Nr. 90002118365

Konferences zinātniskā komiteja

Dr. philol. Aleksejs ANDRONOVŠ
Dr. philol. Laimute BALODE
Dr. habil. philol. Ojārs BUŠS
Dr. habil. philol. Ina DRUVIETE
Dr. philol. Juris GRIGORJEVS
Dr. habil. philol. Ilga JANŠONE
Dr. hum. Regīna KVAŠĪTE
Dr. habil. philol. Dace MARKUS
Dr. philol. Renāte SILIŅA-PINĶE
Dr. philol. Anna STAFEČKA
Dr. philol. Agris TIMUŠKA
Dr. philol. Pēteris VANAGS

Konferences rīcības komiteja

Mg. paed. Gunita ARNAVA
Dr. habil. philol. Ilga JANŠONE
Mg. philol. Sanda RAPA
Dr. philol. Renāte SILIŅA-PINĶE
Mg. hum. Marita SILKĀNE
Mg. philol. Elga SKRŪZMANE
Dr. philol. Anna STAFEČKA

Redakcijas adrese

Akadēmijas laukums 1, 902. kab., Rīga, LV-1050
Tālrunis/fakss: (+371) 67227696
e-pasts: latv@lza.lv

ISBN 978-9984-742-69-4

© LU Latviešu valodas institūts, 2013

SATURS

Rytis Ambrazevičius (Kauno Technologijos universitetas, Lietuvos Muzikos ir teatro akademija), Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas). Priebalsių skardumo/duslumo asimiliacija žodžių sandūroje.....	7
Zofija Babickienė (Mykolo Romerio universitetas Humanitarinių mokslų institutas Kalbos kultūros katedra). Vėjų pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse: daryba ir nominacija.....	7
Laimute Balode (Latvijas Universitāte, Latviešu valodas institūts, Helsinku Universitāte), Ieva Plēsuma (Latvijas Universitāte). Retie latviešu personvārdi trešās tūkstošgades sākumā	8
Pauls Balodis (LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas centrs). Cilvēka rakstura un paradumu motivēti latviešu uzvārdi senatnē un mūsdienās.....	10
Māris Baltiņš (Valsts valodas centrs). Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darba ievadītāji un turpinātāji jeb Komisiju laikmets latviešu terminoloģijā.....	12
Maigone Beitīņa (Liepājas Universitāte). Vai Georgs Elgers ir lietā liciis Georga Manceļa vārdnīcu <i>Lettus</i> ?.....	14
Beata Biesiadowska-Magdziarz (Polijas Zinātņu Akadēmijas Slāvistikas institūts). Dumpis vai sacelšanās? Ar Polijas vēstures gaitām saistītā leksika latviešu mācību grāmatās	15
Maija Brēde (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Diskusijas kā informatīvā intonācijas stila žanra fonostilistiskais raksturojums	15
Brigita Bušmane (LU Latviešu valodas institūts). Jāņa Endzelīna skolnieku – apvidvārdu vācēju – devums izlokšņu leksikas vākšanā un pētīšanā 20. gadsimta otrajā pusē	17
Ojārs Bušs (LU Latviešu valodas institūts). Divas eksonīmu koncepcijas mūsdienu toponīmikā un Latvijas vietvārdu kontekstā	18

Jana Butāne-Zarjuta (Daugavpils Universitāte). Neoficiālie antroponīmi jauniešu komunikācijā: latviešu un krievu valodas sastatāmais aspekts.....	22
Dalia Eigirdienė (Kaunas University of Technology, Faculty of Humanities). <i>Человек как разумное существо</i> в русских и литовских фразеологизмах с названиями животных.....	23
Gintautas Grigas, Jolita Valeikaitė (Vilniaus universitetas, Matematikos ir informatikos institutas). Kompiuterių programų lokalizavimo kokybės problemos ir jų sprendimai	24
Juris Grigorjevs (LU Latviešu valodas institūts), Dace Sproģe (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Izolēti izrunātu latviešu valodas divskaņu akustisks raksturojums.....	26
Julia Gurskaja (Baltkrievijas Valsts pedagogiskā universitāte). The Belarusian-Latvian contacts in the language system of Vitebsk area (anthroponyms data of the XVI–XIX centuries)	28
Agnese Haijima (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Japāņu valodas vārdu transliterācija latviešu valodā	28
Iļga Jansone (LU Latviešu valodas institūts). Etnonīmi Vidzemes mājvārdos: 1826. gada dvēseles revīzijas materiāli	29
Jurgita Jaroslavienė (Lietuvių kalbos institutas). Dėl dabartinių baltų kalbų nosinių sonantų (eksperimentinis tyrimas).....	31
Gintarė Judžentytė (Vilniaus universitetas). Dėl savitos sangražinio veiksmožodžio formos Babtų apylinkės šnektose.....	32
Birutė Kabašinskaitė (Vilniaus universitetas). Priesagų pakaita lietuvių kalboje	33
Liene Kalviša (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Pieredzes izteikšana un perceptīvie verbi latviešu valodā	34
Sarma Kļaviņa (Rīga). Jāņa Endzelīna ienākšana salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā: akadēmiskā statusa aspekts.....	36
Igors Koškins (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Latviešu valodas slāviskās cilmes aizguvumu etimoloģizēšanas problēmas.....	38
Regīna Kvašīte (Šauļu Universitāte). Svētku nosaukumi latviešu tautasdziesmu atdzejojumos lietuvišu valodā	38

Lidija Leikuma (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Jānis Endzelīns par latgaliešiem, viņu rakstību un valodu	41
Aurelija Leonavičienē (Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas). Kalbinis ir kultūrinis lietuviešu meniniešu tekstū deminutyvū savitumas, jū vertimas ī prancūzū kalbā.....	42
Gunta Ločmele (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Tulkotājā loma reklāmā latviešu valodas attīstības procesu kontekstā	43
Dace Markus (Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija). Latviešu valodas divskaņu fonoloģiskās interpretācijas problēmas	44
Violeta Meiliūnaitē (Lietuviešu kalbos institutas). Lietuviešu kalbos atlaso punktu kitimo priežastys ir intensyvumas	45
Danguolē Mikulēnienē (Lietuviešu kalbos institutas). Kalbinis peizažas: XXI a. pradzijs situacija Lietuvoje	46
Renāte Miseviča-Trilliča (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Gžegoža Knapija <i>Thesaurus Polonolatinograecus</i> kā pirmo poļu-latviešu vārdnīcu pamats	46
Daina Nītiņa (LU Latviešu valodas institūts). Darbības vārdi tekstā.....	47
Małgorzata Ostrówka, Eva Golachowska (Polijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūts). Названия растений в польском языке в Латгалии	48
Ieva Ozola (Liepājas Universitāte). Variantums un diahronija: «Gramzda draudzes» izlokšņu dotumi 20. gadsimtā	50
Solvita Pošeiko (Rēzeknes Augstskola, Reģionālistikas institūts). Grafiti Baltijas valstu lingvistiskajā ainavā.....	51
Sanda Rapa (Latviešu valodas institūts). Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi cilmes aspektā	53
Beatrise Reidzāne (Latviešu folkloras krātuve). Simboli tautasdziesmu tekstos: forma un nozīme	54
Anitra Roze (LU Latviešu valodas institūts). Leksēmu <i>sudrabs</i> un <i>zelts</i> semantika latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās.....	56

Ilze Rūmniece (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Jāņa Endzelīna Tacita «Ģermānijas» tulkojums: «teksta un valodas pakļaušanas» aspekti	57
Renāte Siliņa-Piņķe (LU Latviešu valodas institūts). <i>Antonius – Tenis un Antiņš</i> . Latviešu priekšvārdi 17. gadsimtā	58
Inguna Skadiņa (SIA «Tilde»). Baltu valodas digitālajā laikmetā.....	59
Anna Stafecka (LU Latviešu valodas institūts). Uzvārdi Latgalē: ieskats arhīvu materiālos.....	60
Arvils Šalme (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Latviešu valodas kā svešvalodas apguve un pētniecība ārvalstu un Latvijas augstskolās.....	62
Janina Švambarytė-Valužienė (Lietuvių kalbos institutas). XIX a. pabaigos – XX a. pradžios paribio leksika: kalbų kontaktų atspindžiai Mato Slančiausko žodyne.....	64
Leons Taivans (LU Humanitāro zinātņu fakultāte). Malajiešu-indonēziešu īpašvārdu latviskošana	66
Agris Timuška (LU Latviešu valodas institūts). Zoomorfiski aforismi īru folklorā: tipoloģisks ieskats.....	67
Anta Trumpa (LU Latviešu valodas institūts). Vēlreiz par Jāņu nosaukumu	68
Anna Vulāne (Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija), Ingēra Tomme-Jukēvica (Liepājas Universitāte, Ventspils Augstskola). Radniecības nosaukumi bērnu runā: vecāki un vecvecāki	69
Vilma Zubaitienė (Vilniaus universitetas). Kristijono Gotlybo Milkaus žodyno (1800) šaltiniai: jų įtaka žodyno mikro- ir makrostruktūrai.....	71

Rytis Ambrazevičius (Kauno Technologijos universitetas, Lietuvos muzikos ir teatro akademija),
Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

PRIEBALSIŲ SKARDUMO/DUSLUMO ASIMILIACIJA ŽODŽIŲ SANDŪROJE

Lietuvių kalbos ir jos tarmių priebalsiai asimiliuojami pagal kelis požymius: balso klosčių veiklą, palatališkumą, artikuliacijos vietą. Pranešime dėmesys atkreipiamas į kelis artimėsios regresyvinės asimiliacijos pagal balso stygų veiklą atvejus. Dėl žodžio viduje vykstančios priebalsių skardumo/duslumo asimiliacijos fonetikos specialistams abejonių paprastai nekyla. Svarbiau yra pasiaiškinti, kaip pagal balso stygų veiklą derinami skardieji ir duslieji priebalsiai žodžių sandūroje, t. y. ar šis požymis sisteminis ir koks yra jo kitimo laipsnis. Tai ir yra šio tyrimo tikslas.

Žodžių sandūroje galima dvejopa – visiškoji ir dalinė – asimiliacija pagal balso stygų veiklą. Visiškoji asimiliacija retesnė ir yra susijusi su kitu fonetiniu procesu – degeminacija (pvz.: *ti**ek** gālima*; *kās žino* > *ka(ž) žino*). Dalinė asimiliacija aptariamoje pozicijoje vyksta: a) nesavarankišką žodį prišliejus prie savarankiško žodžio (pvz.: *ka**ip** dāro*; *ka**d** pāneša*); b) susidūrus dviem savarankiškiems žodžiams (pvz.: *bāltas bēržas*; *gražūs da**r**žas*).

Nagrinėjant priebalsių balsingumą žodžių sandūrose ir jo nustatymo būdus, atsižvelgiama į bendruosius skiriamuosius akustinius skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių požymius, skirtingose kalbose vartojamų minėtų grupių priebalsių savitumus. Toliau remiamasi empirine medžiaga iš bendrinės lietuvių kalbos, pietų ir rytų aukštaičių šnektų, taip pat akustinių tyrimų rezultatais.

Zofija Babickienė (Mykolo Romerio universitetas, Humanitarinių mokslų institutas, Kalbos kultūros katedra)

VĖJŲ PAVADINIMAI LIETUVIŲ KALBOS TARMĖSE: DARYBA IR NOMINACIJA

Tyrimo **tikslas** – išnagrinėti vėjų pavadinimus lietuvių kalbos tarmėse darybos ir nominacijos aspektu. Šio tyrimo **uždaviniai**: **pirma**, atskleisti vėjų pavadinimų teminės grupės savitumą ir unikalumą

lietuvų kalbos tarmėse; **antra**, palyginti vėju pavadinimus su prieinamais latvių kalbos tarmių duomenimis; **trečia**, nustatyti, kokie darybos būdai vyrauja, **ketvirta**, apibendrinti sociolingvistinio tyrimo rezultatus.

Vėju pavadinimai, aptikti palei Baltijos jūrą, (pvz., *auštrinis, jū-rinis, ožinis, saksinis, vakaris, žeminis* ir kt.) tiek darybos, tiek nominacijos aspektu akivaizdžiai skiriasi nuo vėju pavadinimų, užfiksuotu šiaurės žemaičiuų kretingiškių, šiaurės žemaičiuų telšiškių, pietų žemaičiuų varniškių ir kt. lietuvų kalbos tarmių plotuose. Pranešime taikoma lyginamoji analizė, vėju pavadinimai lyginami su latvių kalboje rastais (plg., *launagis*) šios teminės grupės pavyzdžiais, su aukštaičiuų tarmėse užfiksuotais pavyzdžiais. Aptariama vėju pavadinimų kilmė (savieji žodžiai ir skoliniai), daryba (dūriniai, pvz., *rytvėjis*, vediniai, pvz., *marinis, ožinis*), paplitimas ir santykis su bendrine kalba. Vėju pavadinimų vartoseną tiriama sociolingvistiniu aspektu, apibendrinant skirtingo amžiaus respondentų anketas, nustatoma morfologinių variantų hierarchija. Atliekant tyrimą pasinaudota autentiškais žemaičiuų ir aukštaičiuų ploto tarmių tekstais, tarmių žodynais ir kitais šaltiniais.

Laimute Balode (Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, Helsinku Universitāte),

Ieva Plėsuma (Latvijas Universitāte)

RETIE LATVIEŠU PERSONVĀRDI TREŠÅS TŪKSTOŠGADES SĀKUMĀ

Pėtįjumā aplūkoti retie personvārđi (aptuveni 500 vienību – 300 personu pirmie vai vienīgie vārđi un 200 – otrie vai trešie vārđi), kas, pėc Latvijas Republikas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes mājaslapā atrodamajiem datiem, ir konstatēti tikai vienai personai (dažos gadįjumos – divām personām). Lai gan vārđa izvēli nosaka ļoti sarežgīts dažadu faktoru kompleksš, saskaņā ar pasaules antroponīmikas pėtņieku atzinumiem (Dunkling 1993, Kunze 1998, Aldrin 2011) viens no izplatītakajiem motīviem, pėc kuriem vadās vecāki, izvēloties jaundzimušajam vārđu, ir personvārđa originalitāte.

Šajā pėtįjumā retie vārđi iedalīti divās grupās: personvārđos, kas darināti no sugasvārđiem, un personvārđos, kas darināti no įpašvārđiem. No sugasvārđiem darinātie personvārđi iedalāmi vienas saknes

vārdos (*Čakste, Magnolija, Ziediņš*) un divcelmu personvārdos (*Brīvnese, Jūtvaldis, Mīlcerīte*), savukārt no īpašvārdiem darinātus personvārdus var iedalīt šādās apakšgrupās: personvārdos, kas darināti no jau zināmajiem pretējā dzimuma vārdiem (*Miernese < Miernesis* (Siliņš 1990, 238), *Smaidis < Smaida* (Siliņš 1990, 293), *Zanis < Zane* (Siliņš 1990, 335)); personvārdos, kas darināti no jau esošajiem priekšvārdiem, pievienojot deminutīvo izskaņu (*Alvīte < Alva* vai *Alvis* (Siliņš 1990, 52), *Madiņa < Made* (Siliņš 1990, 223) (nereti deminutīvās formas ir darinātas neregulāri)); personvārdu savienojumos (*Lijamāra, Laineanna, Aiguta <* vecāku vārdi *Aija* un *Gotfrīds*, tā hipokoristika, resp., neoficiāla forma – *Gutis*); personvārdos, kas darināti, fonētiski vai citādi pārveidojot jau esošos personvārdus (*Adreāns, Amīlija, Lokādija, Tālivoldis*).

Personvārdi biežāk tiek aizgūti no cittautu mitoloģijas un folkloras, bet kā otrie vārdi – arī no latviešu mitoloģijas (*Saiva Dēkla, Druvis Kurbads*), kā arī no literatūras un vēstures (*Koknesis, Nameisis, Noliņš*). Latvijā nav daudz reto personvārdu, kas būtu darināti no vietvārdiem (*Gauja, Māra Pērse*).

Ir daudzi neskaidras izcelsmes vārdi, kas bieži ir aizguvumi vai arī fonētiski darinājumi. Īpatnējs gadījums latviešu antroponīmikā ir meitenes personvārds *Viņa*.

Onomastikas pētnieki atzīst, ka bērnu vārdi daudz ko liecina par vārdu devējiem (Aldrin 2011 u. c.). Lai gan tiek uzsvērts, ka īpašs, neparasts vārds var radīt psiholoģiskas problēmas saskarsmē ar apkārtni, dažos gadījumos tas var sekmēt pašpārliecību (Alford 1988, 153).

Literatūra

- PMLP – LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes dati (pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/personvardu.html>).
- Aldrin 2011 – Aldrin E. The Choice of First Names as a Social Resource and Act of Identity among Multilingual Families in Contemporary Sweden // *Namnval och social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, 2011, pp. 86–92.
- Alford 1988 – Alford R. D. *Naming and Identity: A Cross-Cultural Study Of Personal Naming Practices*. New Haven, Connecticut, 1988.
- Dunkling 1994 – Dunkling L. *The Guinness Book of Names*. UK, 1994.
- Kunze 1998 – Kunze K. *Namenkunde: Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. dtv-Atlas. München: Dt. Taschenbuch-Verl, 1998.
- Siliņš 1990 – Siliņš K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Pauls Balodis (LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas centrs)

CILVĒKA RAKSTURA UN PARADUMU MOTIVĒTI LATVIEŠU UZVĀRDI SENATNĒ UN MŪSDIENĀS

Viena no lielākajām uzvārdu etimoloģiski semantiskajām grupām ir cilvēka ārējā izskata (ap 330 jeb 12,2 %) un rakstura (ap 65 jeb 2,4 %) motivēti uzvārdi (Balodis 2008). Uzvārdu, kas sākotnēji raksturojuši cilvēka ārējo izskatu, latviešu valodā ir piecreiz vairāk nekā uzvārdu, kuru rašanās pamatā ir kāda rakstura īpašība. Cilvēka rakstura, psihisko īpatnību, ieradumu motivētus uzvārdus var iedalīt pozitīvās un negatīvās konotācijas uzvārdos.

Personas negatīvās rakstura īpašības vai sliktus ieradumus var saskatīt daudzos E. Bleses (Blese 1929, 135–139) minētajos 15.–17. gs. piemēros: *Burbole* (= tukša lielība) 1473, *Karstegalve* 1604, *Skope* 1515/16, *Slincke* 1513, *Appinbraell* (= apiņu brālis) 1538, *Zelkassche* (= «kas mīl iedzert ceļa kāju») 1461 u. c. Pēdējie pieminētie uzvārdi mūsdienās vairs nav lietojami, tie eksistē tikai kā iesaukas. Arī vēlākā laikposma – 19. gs. – dokumenti liecina par cilvēka rakstura motivētu uzvārdu izplatību (piemēram, Ērgemes draudzes dažu uzvārdu pamatā ir nosaukumi, kas apzīmē cilvēka morālās un garīgās vērtības: *Gudriht* 1840–1906, *Warron* 1840–1880 (Jansone 2010, 38, 56–57, 70); sal. arī mūsdienās paretam sastopamos uzvārdus *Gudrīts* (1), *Gudrītis*, *Varonis* (2)).

Salīdzinot latviešu valodas antroponīmisko sistēmu ar lietuviešu, igauņu, somu, poļu, krievu, vācu uzvārdu etimoloģisko semantiku, konstatēts, ka visās šajās valodās ir šādas pozitīvas semantikas uzvārdi: ‘kluss’, ‘gudrs’, ‘stiprs’, gandrīz visās ir ‘raits’, ‘silts’, ‘skaidrs’, ‘salds’, ‘svēts’, pa daļai arī ‘brašs’, ‘pareizs’, ‘sīkst’, ‘varens’, retāk ir ‘slavens’, ‘nevainīgs’. Visizplatītākie šīs apakšgrupas latviešu uzvārdi, kas galvenokārt darināti no īpašības vārdiem, ir *Raits* (30), *Stiprais* (16), *Mīlais* (8), *Gudrais* (6), *Skaidrais* (5), *Slavenais* (5) (biežums norādīts pēc Сталмане 1981).

Cilvēka rakstura negatīvās īpašības uzvārdos parādās ievērojami biežāk nekā pozitīvās: gandrīz visās salīdzināmajās antroponīmiskajās sistēmās ir uzvārdi ar sākotnējo nozīmi ‘ass’ (arī ‘smails’), ‘bailīgs’, ‘bargs’, ‘gauss’, ‘kārs’, ‘rupjš’, ‘skops’. Nereti šie uzvārdi ir darināti no sarunvalodas vārdiem vai apvidvārdiem, piemēram: *Grēve* (7), *Grēvis* (3), *Grēviņš* (15) < ‘grabaža; celms; lempis’, *Briģis* (3) < *brīģis* ‘ēdelīgs cilvēks’ ME I 331, *Krāps* (2) < *krāps* ‘uzbāzīgs, uzmācīgs;

nekaunīgs; nekrietns, nežēlīgs cilvēks' ME II 276. Visi tie ir reti sastopami uzvārdi: sal. *Bailītis* (2), *Bargais* (1), *Draiska* (1), *Ģibulis* (2), *Vārgulis*, *Lempis* (1), *Lubraks* (1), *Švakais* (1). Ar pejoratīvu semantiku saistīti arī tādi latviešu uzvārdi kā *Diedelnieks* (1), *Delveris* (2), *Iegriba* (1), *Caurais* (1), *Prastais* (1), *Skābs* (2), *Skarbs* (1), *Skaugis* (1). Visizplatītākie šīs apakšgrupas latviešu uzvārdi ir *Skopiņš* (8), *Vēliņš* (7), *Sīkstulis* (4).

Latviešu valodā gan pozitīvi, gan negatīvi var uztvert uzvārdus, kas darināti no adjektīviem ar nozīmi 'ātrs', 'straujš', 'karsts' un kas no semantikas viedokļa ir sinonīmi: *Ātrais* (1), *Straujais* (1), *Straujiņš* (1), *Strauja* (5), *Straujis* (1), *Straujums* (5), *Karstais* (2).

Dažreiz uzvārdā ietverta verba sakne, kas izsaka cilvēka iemīļotu darbību: *Aldzeris* (< *alus* + *dzert?*), *Raudulis*, *Šmaukstelis* (1), *Tupētājs* (7), *Čabis* (1) (< *čabēt*), *Grabis* (14) (< *grabēt* 'pļāpāt' ME I 635), *Ķenga* (2) (< *ķengāt*), *Ķēze* (4), *Ķēzis* (5) (< *ķēzīt*, *ķēzis* 'smulis, netīrelis, nevīžīgs cilvēks' ME II 377) u. c.

Citās salīdzināmajās valodās sastopami vairāki cilvēka iedabu raksturojošas semantikas uzvārdi, kādu nav latviešu valodā.

Pasaules antroponīmikā ir vispāratzīts fakts, ka daudzi personvārdi ir radušies no iesaukām jeb palamām (Siliņš 1990, 11; Butkus 1995, 20; Ганжина 2001, 4; Naumann 1989, 15; Närhi 1996, 27; Kafarelli 2007, 184). Šāda tipa personvārdos tiek izcelta cilvēka kritizējama uzvedība, rakstura īpatnības. Samērā bieži šādi personvārdi darināti humora, ironijas un zobgalības garā.

Literatūra

- Balodis 2008 – Balodis P. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga, 2008.
- Blese 1929 – Blese E. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas*. I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI gs.). Rīga: A. Gulbis, 1929.
- Butkus 1995 – Butkus A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti, 1995.
- Jansone 2010 – Jansone I. Ieskats Ērgemes latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes antroponīmiskajā sistēmā // *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*, A, 2010, 64. sējums, 3 / 4 numurs, 14.–72. lpp.
- Kafarelli 2007 – Kafarelli E. Itāļu onomastika: uzvārdu veidošanās un tipoloģija // *Onomastica Lettica* 3. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007, 171.–227. lpp.
- Naumann 1989 – *Familiennamenbuch*. Herausgegeben von Horst Naumann. Leipzig: Bibliog. Inst., 1989.

- Närhi 1996 – Närhi E. M. *Suomalaista sukunimikäytäntöä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki, 1996.
- Siliņš 1990 – Siliņš K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga, 1991.
- Ганжина 2001 – Ганжина И. М. *Словарь современных русских фамилий*. Москва: АСТ. Астрель, 2001.
- Сталтмане 1981 – Сталтмане В. Э. *Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва: Наука, 1981.

Māris Baltiņš (Valsts valodas centrs)

IZGLĪTĪBAS MINISTRIJAS TERMINOLOĢIJAS KOMISIJAS (1919–1921) DARBA IEVADĪTĀJI UN TURPINĀTĀJI JEB KOMISIJU LAIKMETS LATVIEŠU TERMINOLOĢIJĀ

Apzīmējumu «komisiju laikmets» piedāvāja Ernests Blese, 1923. gadā atskatoties uz valodas jomā paveikto piecos gados kopš valsts proklamēšanas (Blese 1923). Kaut gan terminoloģijas vēstures apcerējumos tas līdz šim nav ticis lietots, to būtu lietderīgi attiecināt uz laikposmu no Pirmā pasaules kara gadiem līdz pat 1940. gadam, kad paralēli darbojās vairākas terminoloģijas jautājumiem veltītas komisijas, turklāt tikpat kā nevienai no tām (izņemot Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisiju, kas darbojās no 1919. līdz 1921. gadam) nebija valstiska statusa – tās visas bija iestāžu vai sabiedrisku organizāciju izveidotas.

Par «komisiju laikmeta» sākumu varētu uzskatīt 1916. gada aprīli, kad tālaika latviešu preses izdevumos publicēts Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālās komitejas Maskavas Kultūras biroja studentu sekcijas uzsaukums «ķerties pie to zinātnisko terminu vākšanas, sakopošanas un caurskatīšanas, kas līdz šim izkaisīti rakstos gan atsevišķās grāmatās, gan laikrakstu un žurnālu slejās, kā arī pie trūkstošo terminu jaunradīšanas, lai varētu izdot sistemātiski sastādītu latviešu zinātnisko terminu vārdnīcu» (Uzsaukums 1916). Minētās studentu iniciatīvas grupas sastāvs nav precīzi zināms, bet viens no tās dalībniekiem bija komerczinātņu students Valdis Grēviņš.

Nākamais būtiskais notikums bija saistīts ar Latviešu skolotāju delegātu otro kongresu Tērbatā 1917. gadā no 8. līdz 13. jūnijam, izveidojot terminoloģijas komisiju (I. Rītiņš, J. Straubergs, V. Plūdons, Fr. Adamovičs, V. Zālītis un Ļuļaks). Tiesa, šķiet, ka vienīgā šīs

komisijas reālā darbība bija V. Plūdoņa kā tās vadītāja 1917. gada septembrī publicētais raksts, kurā viņš lūdza visu ieinteresēto personu atbalstu, īpaši uzsverot Konversācijas vārdnīcas līdzstrādniekus (Plūdons 1917).

Gandrīz katras latviešu profesionālās grupas (juristu, garīdznieku, mērnīku, veterinārārstu u. c.) konferencēs 1917. gadā neiztrūkstošu vietu darba kārtībā ieņēma terminoloģijas jautājumi, veidojot komisijas, kuru locekļi vismaz daļēji iekļāvās Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas sastāvā.

Lai sagatavotu pāreju uz latviešu mācībvalodu skolās, terminoloģijas izstrādes grupas darbojās gan Iskolata kontrolē esošajā Vidzemes daļā (Cēsīs, Valmierā un Valkā) 1917. gada rudenī, gan arī Latviešu izglītības biedrības vadībā vācu varas kontrolētajā Rīgā 1918. gadā, sagatavojot mācību grāmatu manuskriptus, no kuriem gan tikai niecīga daļa tika publicēta cenzūras ierobežojumu un papīra trūkuma dēļ.

Nacionālās armijas izveide neatliekami prasīja vismaz būtiskāko reglamenta daļu un komandu latviskošanu, tādēļ jau 1918. gada rudenī tika izveidota Apsardzības ministrijas Terminoloģijas komisija, bet 1919. gada pavasarī līdzīga komisija darbojās Ziemeļlatvijas spēku sastāvā Cēsīs. Pēc tam, kad Pagaidu valdība atguva kontroli pār valsts galvaspilsētu, aktualitāti ieguva terminoloģijas jautājums daudzās praktiskās dzīves nozarēs. Pirmais īpašu resorisku komisiju izveidoja dzelzceļa galvenais direktors G. Klaustiņš 1919. gada septembra sākumā. Šai komisijai bija būtiska nozīme līdz brīdim, kad reāli sāka darboties Terminoloģijas komisijas tehniskā sekcija.

Minēto komisiju darbs sekmēja Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas darbību, tomēr tas analizējams atsevišķi. Pēc šīs oficiālās likvidācijas 1921. gada septembrī vismaz tās tehniskā sekcija, gan neoficiālā statusā, turpināja pulcēties vēl līdz 1923. gada pavasarim. Savu terminoloģijas saskaņošanas komisiju 1922. gada 24. novembrī izveidoja tehniskās Latvijas Universitātes fakultātes, kā arī Latvijas Elektrotehniskā biedrība un Latvijas Grāmatrūpniecības arodu savienība. Šādas komisijas 20. gadu vidū izveidoja arī Matemātisko zinātņu biedrība, Latvijas Ģeogrāfijas biedrība un Latvijas Mērnīku un kultūrtehnīku biedrība. Minēto biedrību sagatavotie terminu krājumi 30. gados tika publicēti. 30. gadu otrajā pusē tika izveidota sporta terminoloģijas komisija T. Spādes vadībā, kā arī uzsāktas regulāras diskusijas par reliģiskās dzīves terminiem.

Valstiskas rūpes par terminoloģijas attīstību ierobežotā veidā atsākās 1936. gadā, kad jaunizveidotā Latvijas vēstures institūta statūtos starp citām funkcijām iekļauts arī pienākums izstrādāt Latvijas vēstures terminoloģiju.

Literatūra

- Blese 1923 – Blese E. Pieci neatkarības gadi mūsu valodas vēsturē // *Latvijas Vēstnesis*, 1923, Nr. 259 un 260, 18. un 20. novembris.
Uzsaukums 1916 – Latviešu zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas lietā (Uzsaukums) // *Jaunais Vārds*, 1916, Nr. 91, 22. aprīlis.
Plūdons 1917 – Plūdons. Vārds mūsu zinātniskās terminoloģijas lietā // *Līduma pielikums*, 1917, Nr. 225, 30. septembris.

Maigone Beitīņa (Liepājas Universitāte)

VAI GEORGS ELGERS IR LIETĀ LICIS GEORGA MANČEĻA VĀRDNĪCU *LETTUS*?

Georga Elgera (1585–1672) vārdnīca *Polono-Latino-Lottaicum* (1683) ir vienīgā pēc Georga Mančeļa (1593–1654) vārdnīcas *Lettus* (1638) 17. gadsimtā publicētā latviešu vārdnīca, taču nav pietiekami pētītas šo abu latviešu valodas vārdnīcu kopīgās un atšķirīgās iezīmes. Līdzšinējā Georga Elgera vārdnīcas iepazīšana liek apšaubīt Dainas Zemzares izteikumu, ka «Elgers ir ļoti rūpīgi savā vārdnīcā iestrādājis Mančeļa vārdnīcas vārdus» (Zemzare 1961, 64).

Referāta uzdevums ir konstatēt Mančeļa vārdnīcā *Lettus* un tās pielikumā *Phraseologia Lettica* nominālās vārdkopas ar reliģisku tematiku, kā arī ekscerpēt nodaļas par cilvēku, tā dvēseli un ķermeni; pēc tam šīs nominālās vārdkopas salīdzināt ar Georga Elgera vārdnīcas atbilstošajiem šķirkļiem un tur konstatētajām nominālajām vārdkopām, to semantiku, struktūru, sintaktiskajiem sakariem.

Hipotēze: kopīgā nav visai daudz, Georga Elgera vārdnīca ir ievērojami plašāka, tajā ir vairāk semantiski atbilstošo šķirkļu, vairāk sintaktiskās sinonīmijas variantu.

Literatūra

- Zemzare 1961 – Zemzare D. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1961.

Beata Biesiadowska-Magdziarz (Polijas Zinātņu Akadēmija Slāvistikas institūts)

DUMPIS VAI SACELŠANĀS? AR POLIJAS VĒSTURES GAITĀM SAISTĪTĀ LEKSIKA LATVIEŠU MĀCĪBU GRĀMATĀS

Latviešu un poļu tautas politiskie, ekonomiskie un kultūras sakari kļuva ciešāki 16. gs. otrajā pusē – pēc 1561. gada, kad Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers Viļņā parakstīja līgumu, saskaņā ar kuru Livonija pārgāja Polijas pārvaldīšanā. Nākamajos gadsimtos un dažādos apgabalos šo divu tautu saskarei piemita atšķirīgs raksturs un nozīme: visilgākā un visciešākā tā bija Latgalē, īslaicīga un virspusēja – Kurzemē un Vidzemē.

Vēsture ir rakstīta tagadnes perspektīvā. Tas nozīmē, ka tā atspoguļo problēmas, šaubas, bailes un cerības, ar kurām jāsaskaras ne tikai pasaulei vai valstij, bet arī pašiem vēstures pēfījumu autoriem. Mācību grāmatas ir sastādītas atbilstoši vēsturnieku izpratnei un uzskatiem. No grāmatas autora ir atkarīga temata izvēle un notikumu aprakstiem izmantotā leksika. Autora priekšstati un pasaules uztvere rada stereotipus, kuri sāk funkcionēt arī sabiedrības apziņā. Viņu darbu analīze var dot priekšstatu par kādas valsts vēstures gaitām vēsturnieku un sabiedrības acīs.

Referātā tiks aplūkota ar Polijas vēstures gaitām saistītā leksika dažās XX gadsimta starpkaru periodā izdotajās mācību grāmatās: Antona Birkerta «Latvijas vēstures chrestomatija. Skolām un pašmācībai. Feodālisma laiki» (Rīga, 1920, 1922), Oto Svennes «Īsa Latvijas vēsture latvju un cittautiešu skolām» (Rīga, 1927), Reinholda Miķelsona «Latvijas vēstures lasāmā grāmata» (Rīga, 1937) un Pētera Dreimaņa vispārīgās un Latvijas vēstures mācību grāmatas, kas izdotas no 1923. līdz 1936. gadam.

Maija Brēde (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

DISKUSIJAS KĀ INFORMATĪVĀ INTONĀCIJAS STILA ŽANRA FONOSTILISTISKAIS RAKSTUROJUMS

Informatīvo intonācijas stilu lieto dažādos diskursa veidos. Lai gan termins *diskursa veids* atzīts par ietilpīgāku nekā *žanrs*, arī žanra aprakstos uzsvērts, ka tā robežas nenosaka tikai saturs un forma –

tās atkarīgas no tādiem sociālajiem un kognitīvajiem kritērijiem kā normas, konvencijas, lietojuma likumi, cilvēku uztvere. Teiktais pilnā mērā attiecināms uz intonācijas stiliem, jo visi savstarpēji saistītie intonācijas līdzekļi noteikta mērķa sasniegšanai ir pakļauti mainīgai sociālajai videi.

Informatīvais intonācijas stils visspilgtāk izpaužas tādās formās, kas noteikto informāciju pasniedz galvenokārt bez iestarpinājumiem (izglītojoša/aprakstoša satura monologs, ziņu lasījums radio/televīzijas monologa veidā). Taču klausītājiem un skatītājiem nozīmīgu informāciju satur arī dialogiskās un poliloģiskās formas. Diskusijai kā patstāvīgam sarunas veidam ir savas atšķirīgas iezīmes, un tajā vienmēr izskan noteikta informācija. Pretstatā informatīvajiem raidījumiem TV un radio, kur ziņas nolasa minēto mediju žurnālisti, diskusijā, kurā detalizēti tiek aplūkota kāda problēma, nereti notiek pretēju viedokļu apmaiņa. Formas ziņā diskusiju var uzskatīt gan par polilogu, gan dialogu; debatēs dalībnieki izsakās pēc kārtas, paužot līdzīgu vai atšķirīgu viedokli par apspriežamo jautājumu. Iepriekš informatīvā intonācijas stila iezīmes aplūkotas Latvijas televīzijas ziņu raidījumos.

Auditīvās analīzes materiāls izraudzīts, izmantojot fragmentus no LTV1 diskusiju raidījuma «Sastrēgumstunda». Raidījumā piedalās tā vadītājs, uzaicinātie viesi, kā arī dalībnieki un uzaicinātā auditorija. Analīzes uzmanības centrā ir: 1) diskusijas vadītāja izteikumi, informējot par raidījuma saturu, viņa jautājumi dalībniekiem, iestarpinājumi, pārtraucot runātājus; 2) triju dalībnieku sacītais (fragmentāri), informējot TV skatītājus par apspriežamo tēmu, izklāstot un aizstāvot savu pozīciju. Izvēlēto fragmentu transkripcijā tika atzīmētas runas pauzes, nukleārie toņi vidus un beigu toņa grupās, kā arī uzsvērtās zilbes bez pamanāmas balss augstuma maiņas attiecīgajā zilbē. Šie parametri līdzās runas tempam, runātāju balss diapazonam, balss tembram veido ieskatu diskusijas kā informatīvā intonācijas stila žanra fonostilistikajā raksturojumā. Veiktās analīzes rezultāti ļauj secināt, ka izvēlēto diskusijas fragmentu beigu toņa grupās dominē krītošie toņi: visbiežāk lietotais ir zemais krītošais tonis; arī augstā krītošā toņa proporcija visu runātāju teiktajā ir samērā augsta, jo tas ir viens no paņēmieniem, kā panākt izcēlumu, pārlicinot par sava viedokļa pareizību.

Vidus toņa grupās reģistrēta lielāka nukleāro toņu dažādība, tomēr zemais kāpjošais tonis kā norāde uz līdz šim sacītā nepabeigtību izskan visbiežāk. Augstā krītošā toņa funkcija izteikuma vidū šķiet

vēl iespaidīgāka nekā tā beigās. Runātāju izteiksmes veidu ietekmē mainīgā emocionālā gaisotne. Tas vērojams balss diapazonā, runas tempa un paužu garuma un biežuma mainīgumā, runātāju balss skaļuma variācijās un tembra niansēs. Emocionalitāte ir raksturīga iezīme publicistiskajam intonācijas stilam. Iepriekš aplūkotās televīzijas ziņu lasījuma monologa formas galvenais kopiespaids ir lietišķums.

Diskusijas gaitā novērota dalībnieku pārteikšanās, runāšana vienlaikus, kā arī hezitācijas elementi, kas raksturīgi spontānai runai. Tas norāda uz to, ka intonācijas stilu robežas nav stingri noteiktas; arī viena stila ietvaros sastopamas variācijas, īpaši monoloģiskajās un dialogiskajās/poliloģiskajās formās.

Brigita Bušmane (LU Latviešu valodas institūts)

JĀŅA ENDZELĪNA SKOLNIEKU – APVIDVĀRDU VĀCĒJU – DEVUMS IZLOKŠŅU LEKSIKAS VĀKŠANĀ UN PĒTĪŠANĀ 20. GADSIMTA OTRAJĀ PUSĒ

Latviešu izlokšņu leksikas vākšanas un sistematizēšanas darbs aizsākts jau 19. gadsimta pēdējos gadu desmitos, kad tālaika izdevumos parādījās pirmie atsevišķu izlokšņu vārdu publicējumi. 20. gadsimta pirmajā pusē šis darbs bija saistīts galvenokārt ar materiālu vākšanu Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcai» un tās papildinājumiem, pēc Latviešu valodas krātuves nodibināšanas tas bija saistīts ar apvidvārdu vārdnīcu kartotēku veidošanu, kurā iesaistījās vairāki J. Endzelīna skolnieki jeb, viņa vārdiem, klausītāji, piemēram, Zelma Birzniece, Alma Lūse, Emma Medne, Marija Miezone, Eduards Putniņš.

Izlokšņu leksikas vākšanas darbs turpinājās 20. gadsimta otrajā pusē, pierakstot atbildes uz 1947. gadā izdoto «Leksikas aptauju», kā arī uz 1954. gadā publicētās «Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas» jautājumiem. Aktīvi atbilžu sniedzēji arī no 40. līdz 70. gadiem bija daudzi J. Endzelīna skolnieki, piemēram, Eduards Ādamsons, Rūdolfs Grabis, Elza Kurcalte, Ella Lāce, Maiga Putniņa.

Kopš 1966. gada regulāri tika organizētas zinātniskās apvidvārdu vākšanas ekspedīcijas, kurās joprojām īpaši atsaucīgi bija J. Endzelīna skolēni, kas bija izgājuši skarbus dzīves ceļus un ikdienas gaitās parasti bija no valodniecības attālināti. Cieņa pret dižo valodnieku,

viņa sniegto atziņu suģestija, sava dzimtā novada un tautas mīlestība acīmredzot bija tie galvenie dzinuļi, kas viņus cienījamā vecumā, arī pēc darba gaitu beigšanas mudināja intensīvi iesaistīties sev tuvās izloksnes vārdu krājuma pierakstīšanā. Bagātākos izlokšņu leksikas krājumus apkopojušas skolotājas Maiga Putniņa Sinolē, Irma Indāne Dignājā, E. Lāce Kalncempjos un Zantē, Mirdza Birzniece Bauskas apkārtņē, skolotājs E. Ādamsons Vainižos, filologi E. Medne Jeros, E. Putniņš Svētcieņā, Alfrēds Jankevics Lejaskurzemē, Elza Plukša Alūksnes apkārtņē. Lielu darbu izloksnes leksikas pierakstīšanā un citu novadnieku – nevalodnieku – iesūtīto materiālu pārbaudē un rediģēšanā ir ieguldījušas skolotājas Lida Lohmatkina (Pope) un Vilma Vēberga (Dundaga).

Uz plašu J. Endzelīna skolnieku (kuru darba mūžs pamatos ir pagājis ārpus valodniecības resp. dialektoloģijas) savākto materiālu pamata 20. gadsimta otrajā pusē ir sagatavoti un publicēti vairāki izlokšņu tekstu krājumi (Z. Birzniece «Zemgalisko izlokšņu teksti. Džūkste»; R. Grabis «Kūduma izloksnes teksti»), izlokšņu apraksti (M. Putniņa «Sinoles izloksnes apraksts»; E. Putniņš «Svētcieņa izloksnes apraksts»; I. Indāne «Dignājas izloksne»; Marta Strautiņa «Mārcienas izloksne»), tekstu un citu materiālu krājums «Sinoles grāmata», izdota E. Ādamsona un Elgas Kagaines «Vainižu izloksnes vārdnīca» divos sējumos.

Endzelīna skolnieku savāktā leksika bija un ir vērtīgs pamats dialektālās leksikoloģijas attīstībai, kas kā patstāvīga dialektoloģijas nozare līdz ar dialektālo semantiku latviešu valodniecībā ir veidojusies tikai 20. gadsimta otrajā pusē, 50. gadu beigās.

Ojārs Bušs (LU Latviešu valodas institūts)

DIVAS EKSONĪMU KONCEPCIJAS MŪSDIENU TOPONĪMIKĀ UN LATVIJAS VIETVĀRDU KONTEKSTĀ

Vietvārdu apzināts dalījums eksonīmos un endonīmos (un paši termini *eksonīms*, *endonīms*) ir samērā nesens, un tas tiek aktīvi izmantots gan vietvārdu standartizācijā, gan zinātniskajā toponīmikā 20. gadsimta pēdējā ceturksnī un 21. gadsimtā. Joprojām turpinās diskusijas par šo terminu optimālu definīciju; par to spriests jau vairāk nekā desmit UNGEGN (Apvienoto Nāciju Ģeogrāfisko nosaukumu ekspertu grupas) Eksonīmu darba grupas semināros, arī UNGEGN

reģionālo grupu apspriedēs, tostarp Baltijas grupas sanāksmēs. Starp daudzajām eksonīmu un endonīmu definīcijas niansēm veltītajām publikācijām dažas atrodamas arī latviešu valodā (Bušs 2006; 2007). Pašreizējo diskusiju pamatu veido ANO publicētajā «Vietvārdu standartizācijas terminu vārdnīcā» (sagatavojis autoru kolektīvs Naftali Kadmona vadībā) iekļautās definīcijas:

exonym 'name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language has official status, and differing in its form from the name used in the official language or languages of that area where the geographical feature is situated' (Kadmon 2002, 10; 'kāda valodā lietots nosaukums ģeogrāfiskam objektam, kas atrodas ārpus teritorijas, kurā šai valodai ir oficiāls statuss, ja minētais nosaukums formas ziņā atšķiras no nosaukuma ģeogrāfiskā objekta lokalizācijas teritorijas oficiālajā valodā vai valodās'); «Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā» atrodamais definīcijas latviskais variants sintaktiskā ziņā ir krietni vienkāršāks: *eksonīms* 'vietvārds, kas ir no ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstības atšķirīgs atveidojums citā valodā' (VPSV 2007, 102);

endonym 'name of a geographical feature in one of the languages occurring in that area where the feature is situated' (Kadmon 2002, 10; 'ģeogrāfiskā objekta nosaukums kādā no šī objekta lokalizācijas teritorijā lietotām valodām'); «Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā» iekļautā definīcija atspoguļo citu termina lietojuma aspektu: *endonīms* 'vietvārds, kas ir kāda ģeogrāfiskā objekta nosaukuma oriģinālrakstībai identisks atveidojums citā valodā' (VPSV 2007, 106).

Optimālai termina *endonīms* definīcijai būtu jāatspoguļo abi iepriekšējos skaidrojumos skartie šī termina aspekti, sal.: 'endonym is a name of a geographical feature in one of the languages occurring in that area, where the feature is situated, **or a rendered name in some specific language for a foreign geographical feature, if the spelling of this rendered name in basic grammatical case is identical to the spelling of the name of this geographical feature in one of the languages occurring in that area, where the feature is situated**' (Bušs 2012, 72; 'endonīms ir ģeogrāfiskā objekta nosaukums kādā no šī objekta lokalizācijas teritorijā lietotām valodām **vai ārvalstu vietvārda atveidojums kādā valodā, ja šī**

atveidojuma rakstība gramatiskajā pamatlocījumā ir identiska attiecīgā vietvārda oriģinālrakstībai’; izcelts autora precizējums definīcijā).

Savukārt eksonīmu definīcija vietvārdu standartizācijā, šķiet, būtu vieglāk un efektīvāk izmantojama, ja tiktu attiecināta nevis uz nepietiekami precīzo jēdzienu «vietvārda forma», bet gan tikai uz vietvārda rakstību, sal.: ‘exonym is a name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language has official status, and differing in **its spelling in the basic grammatical case** from the **spelling of the basic grammatical case** of the name used in the official language or languages of the area where the geographical feature is situated’ (Bušs 2012, 71; ‘kādā valodā lietots nosaukums ģeogrāfiskam objektam, kas atrodas ārpus teritorijas, kurā šai valodai ir oficiāls statuss, ja minētā nosaukuma **rakstība gramatiskajā pamatformā** atšķiras no nosaukuma **rakstības gramatiskajā pamatformā** ģeogrāfiskā objekta lokalizācijas teritorijas oficiālajā valodā vai valodās’; izcelts autora precizējums definīcijā).

Visi citētie definīciju varianti saistīti ar eksonīmu un endonīmu tradicionālo izpratni, saskaņā ar kuru tie ir ārvalstu vietvārdu atveides un standartizācijas termini. Latviešu valodā atveidoti ārvalstu vietvārdi gandrīz vienmēr ir eksonīmi, tāpēc mūsu skatījumā nozīmīga ir speciālistu publikācijās un UNGEGN dokumentos vērojamā virzība uz eksonīmu «reabilitāciju» (piem., Jordan 2011).

Taču pēdējos gados eksonīmu un endonīmu traktējumā ir parādījusies jauna tendence (tās galvenie pārstāvji ir Pēters Jordans, Pols Vudmens, Hermans Bells), saskaņā ar kuru šos terminus izmanto, lai raksturotu iedzīvotāju kopienas attieksmi pret vietējo ģeogrāfisko objektu nosaukumiem. Vietējās kopienas akceptētais nosaukums tiek dēvēts par endonīmu, savukārt kopienai netīkamais, nepieņemamais – par eksonīmu. Viens no bieži izmantotiem piemēriem ir Polijas pilsētas Lodzas poliskais nosaukums *Łódź* (endonīms) un vācu okupācijas laikā ieviestais šīs pilsētas nosaukums *Litzmannstadt* (eksonīms).

Lai nerastos terminoloģiskas jukas un pārpratumi, acīmredzot vienkāršākais līdzeklis būtu terminu diferenciacija, pievienojot tiem apzīmētājus un tradicionālajā traktējumā runājot par (*vietvārdu*) *standartizācijas eksonīmiem* (un *endonīmiem*), bet saistībā ar kopienas socioonomastisko attieksmi – par *socioonomastiskajiem eksonīmiem* un *endonīmiem* (angliski te varētu arī izmantot terminus *community-based exonyms/endonyms*).

Standartizācijas eksonīmu un endonīmu savstarpējais pretstājums ir samērā strikts, un parasti par piederību vienai vai otrai kategorijai šaubas nerodas (viens no samērā retiem latviski atveidotu vietvārdu iespējami kļūdainas klasifikācijas piemēriem ir valsts nosaukums *Peru*, šķietami endonīms, taču oriģinālrakstījums ir *El Perú*, un diakritiskās zīmes atmešana tomēr padara latvisko atveidojumu par eksonīmu; savukārt artikula atveides vai neatveides saistījums ar dalījumu eksonīmos un endonīmos joprojām ir diskutējams jautājums).

Daudz vairāk sarežģījumu rada dalījums socioonomastiskajos eksonīmos un endonīmos. Pirmkārt, vietējās kopienas viedoklis var nebūt – un patiešām bieži vien nav – viendabīgs (sal., piem., *Alsunga* un *Alšvanga* – kurš no šiem vietvārdiem ir socioonomastiskais endonīms, kurš – eksonīms?). Otrkārt, kopienas viedoklis var mainīties laika gaitā (piem., savulaik, domājams, *Neibāde* bijis endonīms, *Saulkrasti* – eksonīms, šobrīd acīmredzot ir otrādi). Šķiet, ka, plašāk izmantojot terminus *socioonomastiskais eksonīms/endonīms*, radīsies nepieciešamība pēc papildu terminiem dažādu specifisku ar kopienas onomastiski lingvistisko attieksmi saistītu gadījumu apzīmēšanai.

Literatūra

- Bušs 2006 – Bušs O. Eksonīmi un endonīmi: terminu interpretācijas grūtības // *Valodas kvalitāte. Valsts valodas komisijas Raksti*. 2. sējums. Rīga: Valsts valodas komisija, 2006, 55.–62. lpp.
- Bušs 2007 – Bušs O. Par dažu valodniecības terminu traktējumu un definīciju (*konteksts; dzimtā valoda; eksonīms un endonīms*) // *Linguistica Lettica*. Latviešu valodas institūta žurnāls. 16. Rīga, 2007, 146.–160. lpp.
- Bušs 2012 – Bušs O. On some possibilities for a more exact definition of exonyms // *The Great Toponymic Divide*. Warsaw, 2012, pp. 67–72.
- Jordan 2011 – Jordan P. *Criteria for the use of exonyms – a next approach*. United Nations Group of Experts on Geographical Names. Twenty-sixth session, Vienna, 2-6 May 2011. Working paper No. 64. Submitted by Austria. Prepared by Peter Jordan: http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/docs/26th-gegn-ocs/WP/WP64_Criteria.pdf.
- Kadmon 2002 – Kadmon N. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. Ed. by Naftali Kadmon. New York: United Nations, 2002.
- VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Jana Butāne-Zarjuta (Daugavpils Universitāte)

NEOFICIĀLIE ANTROPONĪMI JAUNIEŠU KOMUNIKĀCIJĀ: LATVIEŠU UN KRIEVU VALODAS SASTATĀMAIS ASPEKTS

Minēts dažādās situācijās, personvārds iedarbojas uz otru personu, asociatīvo mehānismu dēļ izraisot noteiktu reakciju. Tā izpaužas personvārdu signālfunkcija. Personvārda pieminēšana sabiedrībā rada noteiktu psiholoģisku reakciju – cieņu, bailes, smaidu utt. Tas realizējas gan tad, kad izvēlamies uzrunāt lietot vārdu vai uzvārdu, gan arī izmantojot mīļvārdiņu, iesauku vai citu neoficiālu antroponīmu veidu. Neoficiālie antroponīmi no oficiālās antroponīmiskās nominācijas atšķiras ar motivatīvo, komunikatīvo, derivatīvo, stilistisko, emocionālo un vērtējošo savdabību.

Lai arī antroponīmisti pievēršas cilvēku personvārdiem, to nominācijas sistēmai, pētījumos nereti vērojama atšķirība antroponīmas terminoloģijā, jēdzienu izpratnē. Piemēram, viens no ierastākajiem cilvēka nosaukšanas veidiem ir viņa vārds, kas bieži vien sarunvalodā tiek lietots pārveidotā formā. Šādi antroponīmi tiek definēti gan kā iesaukas (latviešu un lietuviešu antroponīmikā), gan arī kā atsevišķs neoficiāls nominācijas veids – hipokoristikas un personvārdu dažādas vārdformas.

Pētāmajā materiālā konstatētas gan tipiskas, gan okazonālas personvārdu pārveidojumu formas. Tipiskās vārdformas ir tradicionāli, visiem pazīstami un plaši lietojami pārveidojumi, piemēram, Daigucis < Daiga, Edža < Edgars, Kriss < Kristīne, Maša < Marija. Taču lielākoties apzināti netipiski, savdabīgi, okazonāli derivāti. Tie vairs nav tik caurspīdīgi, lai tajos varētu saskatīt oficiālo adresāta priekšvārdu vai uzvārdu, piemēram, Gustiņš < Inga, Eseņuks < Inese. Tomēr var runāt par šīs grupas vārdu darināšanas galvenajiem paņēmieniem: 1) priekšvārda reducēšana; 2) afiksācija; 3) pārveidošana pēc citvalodas parauga; 4) citādi pārveidojumi (piem., metatēze). Su-fiksālie derivāti veido visplašāko no priekšvārda atvasināto pārveidojumu grupu.

Latviešu personvārdu pētījumos pagaidām nav veikta plaša personvārdu derivātu sistematizācija un analīze. Personvārdu pārveidotas vārdformas galvenokārt tiek skatītas skolēnu pētnieciskajos darbos, onomastikas studijuursos līdzās iesaukām, taču izvērsts šo antroponīmu vērtējums netiek veikts.

Dalia Eigirdienė (Kaunas University of Technology, Faculty of Humanities)

ЧЕЛОВЕК КАК РАЗУМНОЕ СУЩЕСТВО В РУССКИХ И ЛИТОВСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ С НАЗВАНИЯМИ ЖИВОТНЫХ

Идеографическое описание зоонимной фразеологии русского и литовского языков показало, что фразеологизмы с названиями животных в обоих языках способны передать разнообразное содержание. Семантика значительной части фразеологических единиц связана с характеристикой Человека как живого существа (организм, здоровье, внешний облик, возраст и др.), Человека как разумного существа (ощущения, эмоции, чувства, волевые и интеллектуальные действия и др.), Человека как общественного существа (деятельность, семья, отношения в обществе и др.).

Распределение фразеологизмов по семантическим регистрам в обоих языках во многом совпадает. Наибольшее количество фразеологизмов входят в регистр «Человек» (русс. – 1200, лит. – 1515). В регистре «Человек» в русском языке доминирует понятийный класс человек как общественное существо, в котором имеется более чем 500, в литовском языке – человек как разумное существо, где зарегистрировано 697 фразеологических единиц.

В понятийном классе человек как разумное существо в русском и литовском языках фразеологизмами с названиями животных заполнены такие семантические группы: «ощущение и восприятие», «эмоциональные, волевые, интеллектуальные действия и состояния», «душевный склад».

Некоторые фразеологизмы данной группы в обоих языках выделяются своей выразительностью и необычным соотношением образа с его характеристикой, например: русск. *слон в посудной лавке* ‘совершенно не способный к тонкой дипломатии, грубо и неумело подходит к решению сложных вопросов’, *осёл в бархатной попоне* ‘богатый дурак’, *запечный таракан* ‘необщительный, скрытный’, лит. *žuvies kraujo* (букв. ‘рыбьей крови’) – очень спокойный; *kiaušinį išprašyti iš po gyvatės* (букв. ‘яйцо выпросить у змеи’) – назойливый, *avies sapnas* (букв. ‘овечий сон’) – забывчивый.

Gintautas Grigas, Jolita Valeikaitė
(Vilniaus universitetas, Matematikos ir informatikos institutas)

KOMPIUTERIŲ PROGRAMŲ LOKALIZAVIMO KOKYBĖS PROBLEMAS IR JŲ SPRENDIMAI

Lietuvoje lokalizuotų programų kokybė dar gana prasta, nepri-lygsta spaudos kokybei. Kompiuteris – tai šiais laikais daugiausia skaitoma «knyga». Todėl labai svarbi dažniausiai naudojamų progra- mų lokalizuotų tekstų kokybė, nes juos kompiuterio ekrane kasdien mato šimtai tūkstančių žmonių.

Vienas mažas vertimo netikslumas, dėl kurio prarandama tik vie- na sekundė, yra priežastis didelių ekonominių nuostolių:

- 100.000 žmonių = 27 val. = 3,5 darbo dienos,
- 1.000.000 žmonių = 270 val. = 35 darbo dienos.

Tokių mažų defektų programose yra šimtai. Jie dažnai atbaido žmones nuo lokalizuotų programų. Lokalizotojai, esantys gamintojų pusėje, tokių defektų gali nepastebėti.

Kokybę galima gerinti įvairiais būdais: keliant lokalizuotojų kva- lifikaciją, analizuojant ir tobulinant jau lokalizuotas programas, ieš- kant klaidų priežasčių ir jas šalinant. Pasirinktas lokalizuotų programų tobulinimo būdas, nes taip galima greičiau pasiekti rezultatų. Buvo atlikta pokalbių programos «Skype» lokalizavimo analizė. Ši progra- ma pasirinkta dėl dviejų priežasčių: 1) ja naudojasi daug žmonių, ir dėl to net ir iš nedidelio patobulinimo galima tikėtis apčiuopiamo efekto, 2) ją į lietuvių kalbą lokalizavo (vertė) ir ilgą laiką reguliariai atnauji- no vienas ir tas pats asmuo, dėl ko jos vertimo stilius vienodas, kokybė geresnė negu daugelio kitų programų, ir galima tikėtis, kad vertėjas ir originalo autorius, pasinaudodami šio darbo rezultatais, galės pasiekti aukštos kokybės. Be to, prieš penkerius metus, kai programa buvo dar labai «jauna», jau buvo kartą recenzuota (Grigas, Pedzevičienė 2007), ir dalis pastebėtų klaidų ištaisyta.

Tyrimo metu buvo parengtas darbinis kalbos išteklių failas, kuria- me išteklių eilutės buvo sunumeruotos ir jų numeriai įtraukti į pačias eilutes tam, kad būtų lengviau surasti lokalizuojamą žodį programos lange ir nustatyti vienareikšmę atitiktį tarp išteklių eilutės ir teksto, matomo programos lange. Analizuojant išteklių eilučių vertimus į lie- tuvių kalbą buvo pasitelkiami vertimai į kitas kalbas (latvių, lenkų, prancūzų, rusų, vokiečių).

Pastebėtas neteisingas žodžių «kontaktas» ir «abonentas» vartojimas. «Kontaktų» įvardijamas asmuo, su kuriuo bendraujama.

Toks pat asmuo pakalbių programoje «Pidgin» vadinamas «bičiuliu», o socialiniame tinkle «Facebook» – «draugu». Pastarasis variantas būtų tinkamiausias, nes programa «Skype» turi sąsajas su šiuo tinklu. Šis netikslumas lietuviškame ir kai kurių kitų kalbų vertimuose atsirado dėl sinonimiškai vartojamų žodžių «contact», «buddy» ir «friend» angliškuose programų originaluose.

Angliškas žodis «account» verčiamas kaip «abonentas», nors teisingas variantas būtų «abonementas». Šios klaidos priežastis – abiejų lietuviškų žodžių panašumas. Juos painioja ir programų naudotojai. Todėl žodį «account» geriau versti žodžiu «paskyra».

Nederinami daiktavardžių linksniai su skaičiais. Pavyzdžiui, rodomas pranešimas «36.915.002 prisijungusių žmonių». Kadangi lokalizuotiniuose ištekliuose nepateiktos daiktavardžių daugiskaitos formos, tai akivaizdu, kad tai programos internacionalizavimo klaida. Ji nesunkiai pataisoma, bet ją gali pataisyti tik programos autorius.

Nederinama būdvardžių giminė su vardų gimine, pavyzdžiui, pranešama «Jolita prisijungęs». «Skype» sistemoje yra duomenys apie užsiregistravusiųjų lytį. Todėl ir ši internacionalizavimo klaida nesunkiai pataisoma.

Nenumatytas vardų linksniavimas, pavyzdžiui, rašoma «skambinti Jolita». Tai sudėtingesnis uždavinys, nes vardai yra kintamieji, kurių reikšmės iš anksto nežinomos. Bet išsprendžiamas (Dagienė, Grigas, Jevsikova 2010).

Išvados. Vienos populiariausių pokalbių programų Lietuvoje analizė parodė lokalizavimo klaidas, kurios daugeliu atvejų yra būdingos ir kitoms panašios paskirties programoms. Nustatyta, jog yra internacionalizavimo klaidų, kurias gali korektiškai ištaisyti tik programos originalo autorius.

Literatūra

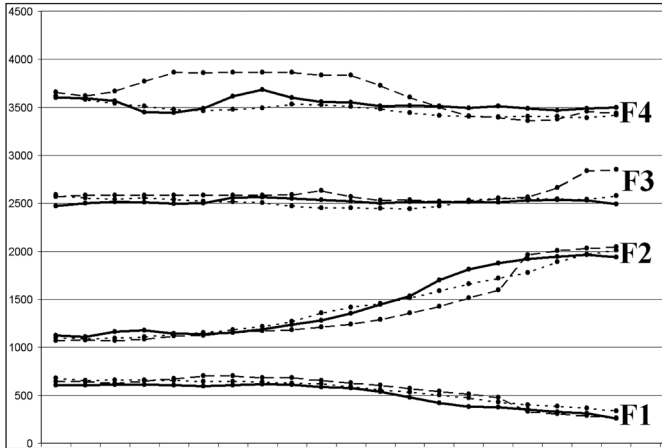
- Grigas, Pedzevičienė 2007 – Grigas G., Pedzevičienė S. Lietuvybė pokalbių programoje «Skype» // *Kompiuterija*. 2007, Nr. 11, p. 23–24.
Dagienė, Grigas, Jevsikova 2010 – Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. *Programinės įrangos lokalizavimas*. MII, 2010.

Juris Grigorjevs (LU Latviešu valodas institūts),
Dace Sproģe (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

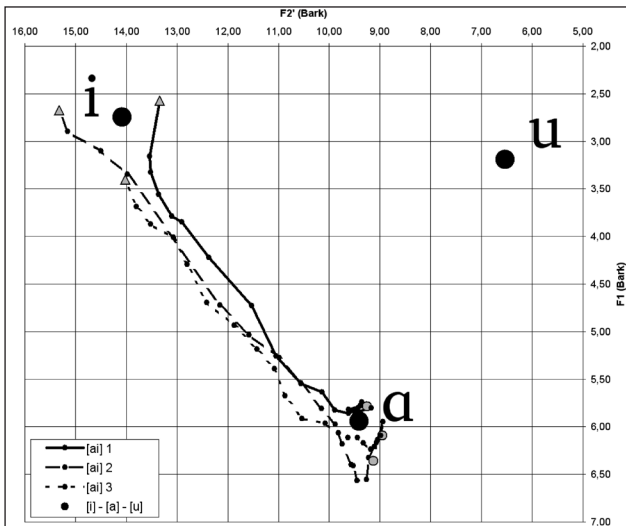
IZOLĒTI IZRUNĀTU LATVIEŠU VALODAS DIVSKAŅU AKUSTISKS RAKSTUROJUMS

Divskaņi gan latviešu, gan ārvalstu fonētiķu un fonologu vidū ir runas skaniskā inventāra daļa, kuras interpretācijā nav panākta vienota klasifikācijas pieeja (Arlund 2006). Tas saistīts gan ar to artikulārajām un akustiskajām īpašībām, gan funkcijām valodā. Fonoloģisko sistēmu vienkāršošanas labad divskaņi kā fonēmas bieži tiek ignorēti.

Līdz šim latviešu valodas divskaņi akustiski pētīti dažādā fonētiskā apkaimē – izrunāti vai nu atsevišķos vārdos, vai vārdos, kas iesaistīti teikumos. Ir zināms, ka runas stils, temps, atrašanās attiecībā pret uzsvara vietu vārdā un fonētiskā apkaime ietekmē skaņu artikulāciju, tā attālinot to no mūsu apziņā esošās ideālformas. Lai tuvinātos divskaņu ideālformas realizācijai un tās akustiskajam signālam un lai divskaņu dati būtu salīdzināmi ar patskaņu ideālformu datiem (Grigorjevs 2008), tika veikts pētījums, kurā analizēti izolēti izrunāti divskaņi. Lai redzētu divskaņu dinamiku, tie šoreiz gan formantu shēmās, gan psihofizikālajā plaknē attēloti kā savienotu punktu virknes, kurās attālumu starp punktiem nosaka 0,0125 s lielais mērījumu intervāls. Šāds attēlojums ļauj iegūt priekšstatu par reālo divskaņa artikulācijas trajektoriju. Spriežot gan pēc divskaņu formantu shēmām (ilustrācijai dota divskaņa [ai] formantu shēma viena informanta izrunā – sk. 1. att.), gan trajektorijām psihofizikālajā plaknē (sk. 2. att.), pat izolētā izrunā, kas ļauj izrunāt divskaņa ideālformai vistuvāko skaņu, vērojams tikai divskaņa pirmajam komponentam atbilstošs stabils posms, kam seko pakāpeniska pāreja uz otrajam komponentam nepieciešamo, neveidojot otrā komponenta stabilo posmu divskaņa beigās. Tas liecina, ka divskani neveido diviem latviešu valodas patskaņiem atbilstoši segmenti, starp kuriem ir plūstoša pāreja, bet mainīgs vokālis, kura sākuma daļa atbilst kādam no latviešu valodas patskaņiem, kas tālāk pakāpeniski maina savu artikulāciju un akustisko noformējumu virzienā uz citu latviešu valodas patskani (kā zināms, 8 no 10 latviešu valodas divskaņiem otrā komponenta mērķis ir [i] vai [u]), ideālajā gadījumā sasniedzot tam nepieciešamo stāvokli divskaņa artikulācijas beigās.

1. attēls. Divskaņa [ai] formantu shēma informanta V1 izrunā (shēmā attēloti pirmie 4 divskaņa formanti (F1–F4) trijās divskaņa izrunas reizēs: 1. reize attēlota ar nepārtrauktu līniju, 2. – ar pārtrauktu, 3. – ar punktētu), uz vertikālās ass marķētas frekvences vērtības hercos (Hz).

2. attēls. Informanta V1 trīs reizes izrunāta (1. reize attēlota ar nepārtrauktu līniju, 2. – ar pārtrauktu, 3. – ar punktētu) divskaņa [ai] trajektorijas psihofizikālajā F2'/F1 plaknē (mērvienība – Barks), katras trajektorijas sākums marķēts ar pelēku punktu, bet beigas – ar pelēku trīsstūri.

Literatūra

Arlund 2006 – Arlund P. *An acoustical, historical, and developmental analysis of Sarikol Tajik diphthongs*. Ph. D. thesis. Arlington: The University of Texas.

Grigorjevs 2008 – Grigorjevs J. *Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks un audiitīvs rasksturojums*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Julia Gurskaya (Baltkrievijas Valsts pedagoģiskā universitāte)

THE BELARUSIAN-LATVIAN CONTACTS IN THE LANGUAGE SYSTEM OF VITEBSK AREA (ANTHROPONYMIC DATA OF THE XVI–XIX CENTURIES)

Latvian anthroponyms, recorded in written monuments of the XVI–XIX centuries as well as collected during expeditions in the territory of Vitebsk area will be considered in the report. Features of anthroponyms functioning in dynamics during the different historical periods on the Baltic and Slavic background are traced. The problem of Slavic (Belarusian, Russian, Polish) and non Slavic (German) languages influence on the Latvian anthroponyms is discussed. The special attention will be paid to correlation of anthroponyms and toponyms stems.

Agnese Haijima (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

JAPĀŅU VALODAS VĀRDU TRANSLITERĀCIJA LATVIEŠU VALODĀ

Tulkojot no japāņu valodas, stāstot par Japāņu Latvijas medijos, publikācijās, biznesa sarunās, konferencēs un citur, ikreiz nākas saskarties ar japāņu vārdu transliterācijas problēmu latviešu valodā – jautājumu, kurā joprojām ir daudz neskaidrību un neprecizitāšu. Prezentācijā paredzēts sniegt pārskatu par japāņu vārdu transliterācijas sistēmām Latvijā un ārvalstīs, to vēsturisko veidošanās procesu, iezīmēm un situāciju mūsdienās.

Latvijā japāņu valodas vārdu transliterāciju pēckara gados izveidoja Edgars Katajns, kurš devis lielu ieguldījumu Latvijas–Japānas sakaru attīstībā daudzās jomās. Šīs sistēmas pozitīvais aspekts bija da-

žādo transliterācijas paņēmieni izskaušana un pieturēšanās pie viena no tiem, bet negatīvais – pēc šīs shēmas transliterētie vārdi diemžēl neatbilda to reālajai izrunai japāņu valodā.

Prezentācijā paredzēts atskaņot japāņu vārdus, kurus izrunā japāņi, un vienlaikus vizuāli parādīt, kā šie vārdi tiek pierakstīti pēc starptautiskajām transliterācijas sistēmām, kā arī E. Kataja un jaunpiedāvātās Agneses Haijimas sistēmas. Šādā veidā klausītāji paši varēs salīdzināt transliterācijas rezultātus un spriest par to atbilstību oriģinālam.

Paredzēts aplūkot arī tādu japāņu skaņu atveidošanu latviešu valodā, kurām nav atbilstošu burtu mūsdienu latviešu alfabētā, kā, piemēram, garais [o:] vai skaņa, kas līdzinās angļu [w], un piedāvāt variantu šo problēmu risināšanā.

Plānots pievērsties arī citām problēmām – piemēram, salikteņu, vēsturisko vietvārdu, terminu transliterācijai latviešu valodā.

Nobeigumā autore vēlētos izteikt domu, ka, sekojot citu valstu pieredzei, arī Latvijā būtu nepieciešams pieņemt tādu japāņu vārdu transliterācijas sistēmu, kura vislabāk atbilst to izrunai japāņu valodā, un to konsekventi ievērot.

Ilga Jansone (LU Latviešu valodas institūts)

ETNONĪMI VIDZEMES MĀJVĀRDOS: 1826. GADA DVĒSELES REVĪZIJAS MATERIĀLI

Vidzemes dvēseļu revīziju materiāli, tāpat kā Vidzemes arklu revīziju dokumentējumi un baznīcu metriku grāmatas, ir nozīmīgs avots pētījumiem antroponīmijā un toponīmijā.

1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas pieraksti sniedz vienu no plašākajiem materiāliem, kas ļauj analizēt gan personvārdus un vietvārdus, gan pirmoreiz sasaistīt mājvārdus ar dotajiem uzvārdiem.

1826. gada Vidzemes gubernas dvēseļu revīzijas sarakstos¹ iekļauts ap 14 500 mājvārdu, no kuriem tikai 150 ir varbūtēji etnonīmiskas cilmes nosaukumi.

Vispirms būtu minams latviešu apzīmējums, kas parādās tikai vāciskajā formā *Lette* Lubānas privātmuižā un *Alt* un *Neu Lette* Beļavas privātmuižā. Par mājvārdiem ir kalpojuši arī atsevišķu Latvijas teritorijā dzīvojošu baltu cilšu nosaukumi: Kokneses un Tirzas draudzē sastopami vairāki mājvārdi, kuru pamatā ir sēļu apzīmējums,

¹ Izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva 199. fonda materiāli.

piem., *Sehlish, Sehlet*. Plašāk izplatīti (Alūksnes, Ikšķiles, Madlienas, Skultes draudzēs) ir mājvārdi, kam pamatā leksēma *kurši*, piem., *Kursen, Kurfet, Kurfeet*.

Vēl plašāk mājvārdos atspoguļojas citās baltu valodās runājošo tautu nosaukumi. Kaimiņu lietuviešu nosaukumi *leitis* un *lietuvietis* dažādās rakstībās un morfoloģiskajās formās izplatīti mājvārdos visā Vidzemes teritorijā, piem., *Leisch* Mazsalacā², *Leite* Umurgā, Alojā, *Leithan* Piņķos, *Leifschmarte* Kalsnavā; *Leetweet* Krimuldā, *Letowet* Cesvainē. Vidzemes ziemeļdaļā – Matīšos un Valmierā – sastopami mājvārdi, kas formāli atbilst prūšu nosaukumam: *Prus, Prusche*. Zinot vārda *prūsis* polisēmiju, iespējams arī cits saistījums un skaidrojums.

Būtiska vieta mājvārdos ir otriem tuvākajiem kaimiņiem – somugriem. Vietvārdi ar etnonīmu *igaunis* (vai tā atvasinājumiem) reģistrēti, sākot no 1638. gada Vidzemes arklu revīzijas. 1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiālos ir sastopami vairāki mājvārdi, kas saistīti ar igauņu vārdu, piem., *Igaun, Iggaun, Kalne Iggaun*.

Daudz senākas valodas liecības ir par etnonīmu *lībietis, lībis, līvs* Latvijas vietvārdos. Pirmo reizi kā toponīms vārds *Libben* minēts 1253. gadā pie Skrundas Kurzemē, taču tā saistījums ar etnonīmu *lībietis* ir apšaubāms. Jau ticamāks saistījums ar etnonīmu varētu būt no 1355. līdz 1362. gadam pastāvošā ciema *Lyuones* nosaukumā Turlavā. 1826. gada materiāls liecina par šīs cilmes plašu izplatības areālu un formu dažādību visā Vidzemes teritorijā, piem., *Jaun Libesch* Gaujienā, *Leijes Lihbet* Skujenē, *Lihbeet* Āraišos, *Lihbez* Vecpiebalgā, *Lihwe* Krimuldā, *Liwe* Gulbenē. Mājvārds *Kareel* Raunā hipotētiski saistāms ar somugru tautu – karēļiem.

Problemātiskāk ar konkrētas tautas nosaukumu sasaistīt visai plaši izplatīto un daudzskaitlīgo mājvārdu grupu, kam pamatā iespējamie etnonīmi *krievs* un *krieviņš*. Pirmkārt, latviešu valodā ir izveidojušies deminutīvie homonīmi *krieviņš*, kas var apzīmēt gan krievu tautības pārstāvjus, gan arī kopš 15. gs. Latvijas teritorijā (Bauskas apkārtnē) izmitinātos somugru tautības pārstāvjus votus, kas kā karagūstekņi tika vesti cauri Vidzemei. Otrkārt, par krieviem vai krieviņiem varēja nosaukt ne tikai krievu tautības iedzīvotājus, bet visus, kas ieradās no Krievijas. Vārds *krievs* mājvārdos ir pārstāvēts gan pamatformā, vārdu savienojumos un saliktnos, gan īpaši bieži deminutīvformā *krieviņš*, piem., *Kreewe* Cesvainē, *Kreewuppe* Ropažos, *Krewe Kaln* Ērgļos, *Kreewin* Krimuldā, *Straupē*, *Gulbenē*, *Kreewing* Alūksnē, *Ikšķilē*, *Ropažos*.

² Šeit un arī turpmāk minēti tikai draudžu nosaukumi.

Vēl grūtāk ir pārliecinoši saistīt daudzus mājvārdus ar sakni *slav-* / *slāv-* ar kopīgo slāvu tautu apzīmējumu, jo latviešu valodā sakne *slav-* ir arī, piem., substantīvam *slava* un verbam *slavēt*, kas arī varēja kļūt par mājvārda motivētājvārdu. Ja šos mājvārdus kaut ar visniecīgāko ticamību pieskaitām etnonīmu grupai, var secināt, ka tie visdažādākajās morfoloģiskajās formās izplatīti Vidzemes vidienē un austrumu daļā, piem., *Slahwit* Vecpiebalgā, *Kalne Slavit* Tirzā, *Slawesch* Ļaudonā, *Slawischan* Aizkrauklē, *Slawek* Āraišos, Cēsīs, Siguldā.

Mājvārdā *Swedre* Ikšķilē saskatāma līdzība ar mūsu skandināvu tautas etnonīmu *zviedri*, bet mājvārdā *Pohle* Lazdonā – ar vēl nepieminētas slāvu tautas – poļu apzīmējumu. Šo mājvārdu mazskaitlīgums un apelatīvu polisēmija, protams, rada zināmas šaubas. Acīmredzot vēl šaubīgāks ir mājvārdu *Turzing* Raunā un *Greeke* Alojā saistījums ar etnonīmiem *turks* un *grieķis*, taču pilnībā šādu iespēju izslēgt nevar.

1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiāli sniedz bagātīgu materiālu turpmākai izpētei, jo, ja viensētu veidošanos Vidzemē var attiecināt uz 15. gadsimtu, tad arī pirmo mājvārdu rašanos varētu saistīt ar to pašu laiku, taču pirmie apkopojšie mājvārdu reģistrējumi ir tikai 1631. un 1638. gada Vidzemes arklu revīziju dokumentējumi. 1826. gada materiāli ir stabils viduspunkts, kurš jāņem vērā, veicot pētījumus gan vecākajos, gan arī jaunākajos materiālos. Tikai tad varbūt būs iespējams rast atbildi uz diviem būtiskiem jautājumiem: pirmkārt, vai minēto mājvārdu pamatā tiešām ir tautības nosaukums un, otrkārt, vai mājvārda devējam ir bijusi reāla saikne ar attiecīgo etnosu.

Jurgita Jaroslaviene (Lietuvių kalbos institutas)

DĒL DABARTIŅŪ BALTŪ KALBŪ NOSIŅŪ SONANTŪ (EKSPERIMENTINIS TYRIMAS)

2012 metais Jurio Grigorjevo atliktas latvių kalbos nosinių sonantų instrumentinis tyrimas paskatino pagal panašią metodiką ištirti ir aprašyti ir lietuvių bendrinės kalbos priebalsinių fonemų /m/, /m̃/, /n/, /ñ/ alofonų akustines skiriamąsias ypatybes. Atsižvelgiant į tai, kad greta kietųjų ir minkštųjų priebalsių lietuvių kalboje įprastai vartojami labai skirtingi balsių alofonai, taip pat siekiant kuo objektyviau

įvertinti nosinių sonantų ir gretimų garsų koartikuliacijos procesus, tyrimui pasirinkti ne tik viensiemeniai (kurių gale vartojamas tik kietasis priebalsio variantas), bet ir dviskiemeniai, daugiausia bereikšmiai, žodžiai (kurių pirmasis ir antrasis sonantai sutampa – yra arba kietieji, arba minkštieji, išskyrus atvejus, kai rūpimas priebalsis tiriamas greta atviresnio [e] varianto [æ]): [mam], [mum], [mɔm], [mæm], [mim], [nan], [nun], [nɔn], [næn], [nin]; [mamà], [mumù], [mɔmò], [mæmâ], [mëmè], [mimì], [nanà], [nunù], [nɔnò], [nænâ], [nënè], [nînî]. Visų šių žodžių tirtas tik pirmasis priebalsis kaip ir latvių kalboje, tiriamoji medžiaga apdorota kompiuterine garsų analizės programa *PRAAT* (5.3.23 versija).

Tiesa, latvių bendrinės kalbos priebalsinių fonemų inventorių skiriasi nuo lietuvių kalbos (t. y. latvių kalboje kaip savarankiškos skiriamos trys nosinių priebalsių fonemos /m/, /n/ ir /ɲ/); latvių kalbos nosinių sonantų instrumentiniam tyrimui apsiribota viensiemeniais bereikšmiais tokio tipo junginiais kaip [mVm], [nVn], [ɲVɲ], [ŋgVŋg], kur V yra trumpasis balsis [u], [o], [a], [æ], [e] arba [i].

Lietuvių kalbos nosinio gomurinio sonanto akustinės savybės tirtos tokiuose izoliuotai (t. y. ne sakiniuose – taip pat kaip ir pirmiau išvardyti tiriamieji lietuvių kalbos žodžiai) ištartuose pavyzdžiuose kaip [aŋkaŋka], [uŋkuŋku], [eŋkeŋkè], [iŋkiŋki], [aŋganga] ir t. t.

Pranešime lietuvių kalbos nosinių sonantų instrumentinio tyrimo duomenys bus lyginami su atitinkamais J. Grigorjevo gautais lietuvių kalbos rezultatais: apžvelgiami svarbiausi rūpimų priebalsių akustiniai požymiai, atsižvelgiama į priebalsių nulinę formantę ir kitų formančių reikšmes (Hz) bei gretimų balsių formančių kitimo tendencijas.

Tai vienas iš pirmųjų bandymų palyginti dabartinių bendrinių baltų kalbų nosinių sonantų akustines skiriamąsias ypatybes.

Gintarė Judžentytė (Vilniaus universitetas)

DĖL SAVITOS SANGRAŽINIO VEIKSMAŽODŽIO FORMOS BAPTŲ APYLINKĖS ŠNEKTOSE

Pirmasis savitą sangražinių veiksmažodžių vartoseną Babtų apylinkės šnektose pastebėjo K. Morkūnas 1963 m. Savo rankraštyje aprašydamas svarbiausias tarmės ypatybes jis atkreipė dėmesį, kad joje vartojamos «[domios sangražinės veiksmažodžių formos: *juðkasis*, *džauðgasis*, *skirstësis*.»

Per šių metų liepos mėnesį Babtuose ir Babtų apylinkėse vykusią ekspediciją užfiksuota, kad savitos sangražinės veiksmožodžių formos vis dar gyvos ir plačiai tebevartojamos, pvz.: *tai paskui jisai užsirašė į Lenkiją išvažiuotis*; *tam vaikui reikėjo pasą išsiimtis*; *koks guzas darosis*; *o čia tai perkasis tą kavą* ir t. t.

Lietuvių kalbos atlaso trečiame tome (1991) nurodoma, kad tokių formų užfiksuota Gražiškiuose (*vadīnasis*), Vareikonyse (*pláunasis*), Legečiuose (*juōkiasis*), Zapyškyje (*vēdasis*), Poderiškiuose (*šlúojasis*), Kaišiadoryse (tik viena forma, *dīrbasis*). LKA pateikti veiksmoždziai įvardijami kaip turintys sudvejintą sangražos dalelytę (žr. psl. 98), teigiama, kad paprastai jie vartojami lygiagrečiai su kitomis sangražinėmis formomis (žr. ten pat).

Z. Zinkevičius minėtasias formas įvardija kaip formas su du kartus pakartota dalelyte (žr. Zinkevičius 1966, 322). Pasak jo, tarmėse vartojami veiksmoždziai su dviguba sangraža turi tam tikrą reikšminį atspalvį (Zinkevičius 1981, 141).

Šiame pranešime bus bandoma aptarti, kokiomis kalbinėmis aplinkybėmis kalbamosios sangražinių veiksmoždžių formos susiformavo Babtų apylinkės šnektose.

Literatūra

- Morkūnas 1991 – Morkūnas K. *Lietuvių kalbos atlasas 3*. Vilnius: Mokslas, 1991.
- Zinkevičius 1966 – Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966.
- Zinkevičius 1981 – Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*. Vilnius: Mokslas, 1981.

Birutė Kabašinskaitė (Vilniaus universitetas)

PRIESAGŲ PAKAITA LIETUVIŲ KALBOJE

Lietuvių kalboje, kaip ir kai kuriose kitose indoeuropiečių kalbose, pasitaiko atvejų, kai dėl analogijos paveldėta priesaga žodyje pakeičiama garsiškai panašiu sufiksu, kuris iš seno buvo vartojamas su kitais žodžių kamienais, be jokio žodžio darybinės reikšmės pasikeitimo. Toks keitimas romanų, germanų kalbotyroje vadinamas priesagų pakaita (vok. *Suffixwechsel*). Ši reiškinį lietuvių kalboje iliustruoja poros: *mišrus* ir senesnis *mišras*, *lašiša* ir *lašaša*, trm. *Lietava* ir *Lietuva*. Pranas Skardžius knygoje *Lietuvių kalbos žodžių daryba*

(Vilnius, 1941, 34) teigia: «Dabartinėje gyvojoje kalboje dviskiemeniai *a*-priesagos būdvardžiai dabar yra visai nebegajūs: jų naujų paprastai nebelinkstame susidaryti, o tie, kuriuos dar plačiau vartojame, yra lyg sustingę ir todėl atrodo izoliuoti, su skirtingomis reikšmėmis. Todėl daugelį šios rūšies būdvardžių jau esame pavertę ir dabar vis tebeverčiame *u*-kamieniais. [...] Ir tai turbūt reikia aiškinti tuo, kad to paties kamieno ir šaknyje kirčiuojami būdvardžiai bei daiktavardžiai ilgainiui mums pasidarė nebelabai patogūs dviem visai įvairioms kalbos dalims žymėti». Tačiau tokį P. Skardžiaus pastebėtą būdvardžių persigrupavimą lietuvių kalboje reikėtų aiškinti kitaip.

Pranešime aptariamas priešagų pakaitos reiškinys lietuvių kalboje ir detaliau nagrinėjama keletas pavyzdžių.

Liene Kalviša (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

PIEREDZES IZTEIKŠANA UN PERCEPTĪVIE VERBI LATVIEŠU VALODĀ

Tradicionāls ir informācijas dalījums tieši un netieši saņemtā informācijā. Tieši saņemta informācija ir tāda, kuras liecinieks ir bijis pats teksta autors un uztvēris to ar savu maņu orgānu palīdzību. Savukārt netieši saņemta informācija ir iegūta pastarpinātā ceļā – no citiem avotiem, balstoties uz novērojumiem, secinājumiem, kādām pazīmēm u. tml. Norādi uz tieši saņemtu informāciju teksta autors var marķēt ar dažādiem līdzekļiem, piemēram, izmantojot tiešas uztveres jeb perceptīvos verbus *redzēt, dzirdēt, just* u. c., kā arī dažādas aprakstošas konstrukcijas, kas norāda, ka pats runātājs bijis situācijas liecinieks vai izjutējs. Tomēr, kā liecina tiešas uztveres verbu analīze, to lietojums ne vienmēr ir skaidri saistīts ar tieši saņemtas informācijas marķēšanu. Bieži to semantiskā atkarībā no konteksta savijas tieši un netieši saņemtas informācijas pazīmes. Attieksme starp tieši un netieši saņemtu informāciju nav stingri noteikta un ir atkarīga no tā, kā šī opozīcija tiek interpretēta konkrētajā valodā.

Analizējot abu informācijas ieguves veidu šķirumu, tiek lietots evidencialitātes jēdziens. Viena no evidencialitātes funkcijām ir norāde uz veidu, kādā informācija saņemta. Tieša evidencialitāte aptver informāciju, ko cilvēks saņem ar maņu orgānu palīdzību, visbiežāk – dzirdi un redzi. Arī smarža, garša, dažādas sajūtas (auksts, karsts u. c.), pat iekšējas sajūtas (bailes, bads u. c.) attiecas uz tiešu un nepastarpināti

saņemtu informāciju. Tieši uztvertu informāciju izsaka perceptīvie darbības vārdi – *redzēt, dzirdēt, just, garšot, saost* u. c.:

Kājas audams, es dzirdēju visapkārt auklu švirkstēšanu, miegainu šņākšanu, it kā deguni visiem būtu aizbāzti, un circeņu dziesmas. (Jaunsudrabiņš)

Es stāvēju kā akā starp lielajiem cilvēkiem un, galvu atliecis, redzēju tikai baznīcas balto, augsto velvi. (Jaunsudrabiņš)

Visi tiešās uztveres verbi var tikt lietoti izteikumos, kuri semantiski saistīti ar tiešas/netiešas informācijas perifēriju. Bet tikai verbs *dzirdēt* (daļēji arī verbs *redzēt*) var tikt lietots arī kā netiešas informācijas marķētājs un norādīt, ka informācija saņemta netiešā ceļā no citiem avotiem:

Vakar darbā dzirdēju, ka ar jauno gadu būs pārmaiņas. (K)

Arī vakaros Andris bija mājās, un es redzēju, ka ģimene viņam bija svarīga. (K)

Perceptīvo verbu daudznozīmība un plašais lietojums dažādos kontekstos liecina par abu informācijas ieguves veidu savstarpējo saistību. Respektīvi, valodā eksistē kāda viduszona, kas ietver tiešas/netiešas informācijas starppakāpi. Tiešas un netiešas informācijas šķērums ne vienmēr ir konsekventi nosakāms, un drošāk var runāt par kādu semantisku tiešas/netiešas informācijas viduszonu, kurā, no vienas puses, saskatāma teksta autora kā izjutēja loma, bet, no otras puses, var saskatīt arī ārējās pasaules iespaidus konkrētā uzskata formulējumā. Skaidras robežas starp abiem nojēgumiem tādā gadījumā nav novelkamas.

Saīsinājumi

K – līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus.

Literatūra

Aikhenvald 2009 – Aikhenvald A. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Haan 2005 – Haan F., de. Encoding speaker perspective: evidentials // *Linguistic diversity and language theories*. Amsterdam: Benjamins, 2005, pp. 379–397 (pieejams: <http://www.u.arizona.edu/~fdehaan/papers/boulder.pdf>).

Holvoet 2007 – Holvoet A. *Mood and Modality in Baltic*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2007.

Willet 1988 – Willett T. A cross linguistic survey of the grammaticization of evidentiality // *Studies in Language* 12, 2007, pp. 51–97.

Плунгян 2000 – Плунгян В. А. *Общая морфология: Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал УРСС, 2000.

Sarma Kļaviņa (Rīga)

JĀŅA ENDZELĪNA IENĀKŠANA SALĪDZINĀMI VĒSTURISKAJĀ VALODNIECĪBĀ: AKADĒMISKĀ STATUSA ASPEKTS

J. Endzelīns akadēmisko izglītību klasiskajā un slāvu filoloģijā ieguva Tērbatas (toreiz – Jurjevas) universitātē 19. gs. beigās (1893–1902), kad Eiropā bija nostiprinājusies un dominēja salīdzināmi vēsturiskā valodniecība. Krievijas universitātēs saskaņā ar 1884. g. nolikumu līdz 1917. gadam darbojās salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedras. Laikā, kad J. Endzelīns bija nolēmis pievērsties dzimtās valodas pētīšanai un studēja slāvu filoloģiju, šīs katedras profesors bija D. Kudrjavskis.

Būdams students, arī J. Endzelīns pētīja un aprakstīja diftongu un garo vokāļu izrunu latviešu valodā resp. trīs intonācijas, to cilmi un attieksmes ar leišu valodas intonācijām (raksti 1897., 1899., 1901. gadā latviešu, vācu un krievu valodā). Ar rakstu *Über den lettischen Silbenakzent* A. Becenbergera rediģētajā žurnālā *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* (turpmāk – BB) 1899. g. jaunais pētnieks ieguva Eiropas valodnieku ievērību un atzinību. Arī turpmākie J. Endzelīna pētījumi un raksti par baltu valodu fonētikas un morfoloģijas jautājumiem gan BB, gan žurnālā *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук* 20. gs. sākuma gados tika augstu novērtēti.

Taču, lai iegūtu akadēmisko statusu, t. i., no slāvu filoloģijas studenta kļūtu par salīdzināmās valodniecības doktoru un profesoru, kā rāda arhīvu¹ dokumenti un laikabiedru atmiņas (piem., Krieviņš 1966), J. Endzelīnam nācās smagi strādāt divpadsmit gadus gan Tērbatā, gan Harkovā. Tā kā publicētās ziņas par šo izšķirošo, J. Endzelīna turpmāko dzīvi un personību ietekmējošo periodu ir skopas, referātā dots to precizējums un papildinājums.

Tērbatā (1900–1909). No 1900. g. maija līdz 1902. g. janvārim Vēstures un filoloģijas fakultātes vadība cīnījās par t. s. profesora stipendiju J. Endzelīnam un komandējumu pie prof. F. Fortunatova uz Maskavas universitāti. Beidzot 1902. g. 18. janvārī stipendija diviem gadiem tika piešķirta.

1902. g. 1. pusē J. Endzelīns nokārtoja 5 maģistra eksāmenus, pēc tam izstrādāja slāvu filoloģijas kandidāta darbu *Исследования в*

¹ Igaunijas Vēstures arhīvs (Tartu), Krievijas ZA arhīva Sanktpēterburgas filiāle, Sanktpēterburgas Centrālais valsts vēstures arhīvs.

области кашубского языка un saņēma grādu (12.XI). Kad F. Fortunatovs tika ievēlēts par ZA akadēmiķi un rudenī pārcēlās uz Pēterburgu, J. Endzelīns pēc paša lūguma palika Tērbatā, tādējādi kļūdams par autodidaktu zinātnē. 1903. g. viņš aizstāvēja *pro venia legendi* darbu un ieguva privātdocenta amatu salīdzināmajā valodniecībā un slāvu filoloģijā, 6. septembrī universitātes aktu zālē nolāsīja iestājlekciju un uzsāka pedagoģisko darbu. Bet jūlijā viņš jau bija saņēmis līgumu no Getingenes grāmatu apgāda par latviešu valodas gramatiku.

No 1903. līdz 1905. g. J. Endzelīns sagatavoja maģistra darbu *Латышские предлоги*, 1905. g. augustā publicēja tā 1. daļu. 15. un 16. decembrī notika smaga šī darba aizstāvēšana, tomēr 1906. g. 17. martā J. Endzelīns salīdzināmās valodniecības maģistra grādu saņēma. Tūdaļ aprīlī viņš publicēja *Латышские предлоги* 2. daļu, ko 1907. g. pavasarī iesniedza Sanktpēterburgas universitātē kā disertāciju, lai iegūtu salīdzināmās valodniecības doktora grādu, 22. septembrī to aizstāvēja, taču diemžēl grādu neieguva.

1908. g. 27. martā Harkovas universitātes senāts ievēlēja J. Endzelīnu par ārkārtas profesora pienākumu izpildītāju salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedrā, taču Krievijas izglītības ministrs viņu neapstiprināja šajā amatā. 1909. g. 30. jūnijā J. Endzelīns saņēma Rīgas mācību apgabala kuratora rīkojumu par pārcelšanu uz Harkovas universitāti mazatalgotajā privātdocenta amatā un septembrī sāka tur strādāt.

Harkovā (1909–1912). No 1909. g. septembra līdz 1911. g. maijam J. Endzelīns izstrādāja *Славяно-балтийские этюды*, 1911. g. vasarā to publicēja un kļuva par ārkārtas profesoru, rudenī iesniedza Sanktpēterburgas universitātē kā disertāciju, lai iegūtu salīdzināmās valodniecības doktora grādu. 1912. g. 4. martā J. Endzelīns šo darbu aizstāvēja, ieguva doktora grādu un kļuva par profesoru. Bet 1911. g. beigās ar viņu līgumu par *Lettisches Lesebuch* jau bija noslēdzis K. Vintera grāmatu apgāds Heidelbergā.

Tā indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā tās plaukuma periodā ienāca prof. J. Endzelīns, kas to būtiski bagātināja, radīdams jaunu nozari – baltistiku.

Literatūra

Krieviņš 1966 – Krieviņš E. *Viņās dienās*. Melburna: Austrālijas Latvietis, 1966.

Igors Koškins (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

LATVIEŠU VALODAS SLĀVISKĀS CILMES AIZGUVUMU ETIMOLOĢIZĒŠANAS PROBLĒMAS

Jānis Endzelīns savos pētījumos plaši aplūkojis senākā posma slāvismus latviešu valodā un sniedzis dažādas atziņas par tiem. Šīs atziņas kļuvušas par pamatu tālākajai slāvismu pētīšanai. Latviešu valodas slāvismu etimoloģizēšanā, t. i., etimoloģiskajā rekonstrukcijā, pastāv dažādi savstarpēji saistīti problēmjautājumi. To vidū ir kritēriju problēma, pēc kuriem konkrēta leksēma uzskatāma vai nu par slāvismu, vai par mantotu vārdu (sal. dažādus viedokļus par tādiem vārdiem kā *robs* [rùo]bs, *miers* [miērs], *poga* [puō]ga, *solīt* [sùolīt] u. c.).

Svarīgi arī apzināt konkrēta aizguvuma etimoloģiskās nozīmes nianšes, kas varētu būt saistītas ar vārda aizgūšanas ceļiem. Šajā ziņā rodas jautājums, kā izpaužas aizgūšanas faktori vārdu vēsturē. Sal., piemēram, latv. *grēda* (aizguvums) un latv. *grīda*: abu vārdu pamatā ir kopīga indoeiropiešu sakne («bāze»), t. i., slāvu un baltu vārdiem ir kopīga pirmatnēja etimoloģiskā nozīme. Tomēr latviešu leksikas vēsturē ieviesies arī aizguvums blakus mantotajam vārdam.

Referātā tiks aplūkoti šādi un citi problēmjautājumi.

Regīna Kvašīte (Šauļu Universitāte)

SVĒTKU NOSAUKUMI LATVIEŠU TAUTASDZIESMU ATDZEJOJUMOS LIETUVIEŠU VALODĀ

Tautasdziesmās kā nozīmīgākajos latviešu nacionālās savdabības izpausmes tekstos sastopami dažādi ar tradīcijām, paražām saistīti vārdi, kam nav analogu citās valodās. Kalendārajiem svētkiem velītājās tautasdziesmās minēti svētku nosaukumi, daļu no kuriem var uzskatīt par bezekvivalenta leksiku. Atdzejojot šā folkloras žanra tekstus, īpaši sarežģīti ir atrast ekvivalentus citā valodā un nesagraut poētiskā teksta struktūru. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā latviešu tautas svētku nosaukumi atveidoti atdzejojumos lietuviešu valodā. Aplūkotas lietuviešu dzejnieka Sigita Gedas atdzejotās latviešu tautasdziesmas (SG 1989). Analizētas tikai tās dziesmas, kurās nosaukti svētki, nevis visas to tematikai velītās dainas, kurās nav minēti to nosaukumi.

Daļa tradicionālo latviešu gadskārtu svētku un svinamo dienu nosaukumu veidoti no personvārdiem. Atdzejojumos konstatēti šādi

svētku nosaukumi: *Jurģi, Jāņi, Pēteri, Miķeļi, Mārtiņi, Katrīna*. Svētku nosaukumi pēc tradīcijas parasti lietoti daudzskaitlī (izņemot Katrīnas dienu), taču dziesmās biežāk attiecīgais vārds ir vienskaitlī.

Pavasara svētku nosaukums **Jurģi** ir grieķu cilmes vārds, kas reizēm tiek aizstāts ar personvārdu *Juris* – tad runā par *Jura dienu* (šos svētkus sauc arī par *Ūsiņa* dienu). Lietuvieši arī svin atbilstošus svētkus un sauc tos *Jurģinēs, Jurgio šventė* (LLKŽ 2003, 312). Tautasdziesmās biežāk lietoti vārdu deminutīvi *Jurģīt(i)s, Jurītis*. Atdzejojumos lietuviešu valodā lietots gan vārds *Jurgis*, gan ar dažādiem piedēkļiem atvasināti tā deminutīvi *Jurgytis, Jurgelis: J u r g i s jojo pogulio / Su devyniais žirgužiais; / Aš skubėjau vartus kelti, / Man davė devintą* (SG 105); *Nukirtau J u r g e l i u i gaidį / Devyniais nageliais, / Tegū mano žirgus gano / Šitą ilgą vasarėlę* (SG 1989, 105).

Vasaras gadskārtu svētki **Jāņi** tautasdziesmās konstatēti visbiežāk. Šo svētku atbilstmes lietuviešu valodā ir *Joninēs, Jono šventė, Rasos* (LLKŽ 2003, 306). Acīmredzot nebūtu pareizi par Jāņu atbilstmi uzskatīt pēdējo – šis vārds piemērots Jāņu priekšvakaram, resp., *Līgo svētkiem* vai *Zāļu vakaram* (sal. ‘*etnogr.* Lyguo šventė, Rasos (*Joninių išvakarės*)’ (LLKŽ 2003, 383)). Nevienā no dziesmām lietuviešu atbilstmes *Rasos* nav, parasti runā par Jāņu vakaru (vakariņu): *Ai J a n y č i o v a k a r ē l i s, / Ažuolėlio pustytojas / Nori sodai, nori dirvos, / Nori mergos vainikėlio* (SG 1989, 107). Atdzejotajās tautasdziesmās galvenokārt sastopamas vārdkopas ar precizētājevārdiem [*Jāņu*] *diena, vakars, nakts* vai *rīts*. Šo saulgriežu svētku nosaukšanai tautasdziesmu atdzejojumos lietuviešu valodā, neatkarīgi no precizētājevārda, saglabāta lietuviskota, resp., bez latviešu diakritiskajām zīmēm atveidota forma, parasti vienskaitlī: *J a n i o d i e n a, J a n i o d i e n a, / Patsai J a n i o v a k a r a s / Pats Janytis šoki vedė / Aplink kuplų ažuolėlį* (SG 1989, 111); plašāk par šiem svētkiem veļtītājām dziesmām un to atdzejojumiem sk. Kvašīte 2008, 2011.

Vēl vieni tautasdziesmās minēti vasarā svinami svētki ir **Pēterri** – atdejojota viena šāda četrinde: *Žiedu, žiedu Janis ējo, / Lapu, lapu P ē t e r i s, / Pro P ē t e r i o lapužius / Janio žirgo neregėt* (SG 1989, 111).

Rudens svētki, kuru nosaukumus izdevās konstatēt atdzejotajās latviešu tautasdziesmās, ir **Miķeļi, Mārtiņi** un **Katrīna**. Visos atdzejojumos lietuviešu valodā lietoti personvārdi (arī deminutīvs) vienskaitlī: *M y k o l u i nukirtau gaidį / Su devyniais kuodais, / Lai jisai kitais meteliais / Rugius, miežius man augina* (SG 1989,

113) (sal. *Mykolinės* ‘šv. Mykolo šventė (rugsėjo 29 d.), Mykolo vardo diena’ (DLKŽ)), *M a r t y n è l i s geras vyras, / Verši pjoviau vakare, / K o t r y n a, badmirėta, / Vištą kepa pelenuos* (SG 1989, 114).

Lietuviešu valodā atdzejotajās tautasdziesmās konstatēti arī lielāko tradicionālo gadskārtu svētku nosaukumi – *Metēni, Lieldienas* un *Ziem(as)svētki*.

Runājot par nosaukuma *Metēni* lietojumu atdzejojumos, jāmeklē saikne ar citu latviešu valodas ekvivalentu – *Aizgavēnis* («Šo dienu sauc arī par Miesmeti, Pīrāgdienu, Vastslāvi, Aizgavēņiem» (Karaša 1991, 11)) – acīmredzot tāpēc, ka tā ir līdzīgāka lietuviešu nosaukumam *Užgavēnes*. Taču šāda atbilde izmantota tikai vienā no četrām šiem svētkiem veltītajām tautasdziesmām: *Pašok, šeimīnīke, / Užgavēnių vakare: / Tegul šoka karvės, veršiai / Pavasario dirvose* (SG 1989, 104). Pārējās konstatēti personificēti nosaukumi *Gavēnis* (sal. *gavēnia* ‘bažn. septiņu savaičių pasninkas ir atgailos laikas nuo Užgavēnių iki Velykų’ (DLKŽ)), kas lietuviešu valodā ir sieviešu dzimtes vārds) vai tā deminutīvs *Gavēnēlis*.

Pavasara nozīmīgāko svētku – *Lieldienu* – nosaukums lietuviešu valodā ir *Velykos*. Šāda atbilde lietota atdzejojumos: *Pasitrauki, Gavēnēli, / Su tuo miežiniu papločiu; / Neužilgo bus Velykos / Su baltaisiais kiaušiniaiis* (SG 1989, 104).

Līdz šim analizēto svētku nosaukumu atveides gadījumos lie-la dažādība nav konstatēta, izņēmums ir nosaukums *Ziemassvētki*. Lietuviešu valodā atbilstošo svētku nosaukums ir *Kalėdos* (LLKŽ 2003, 792), taču atdzejotas tautasdziesmas, kurās runāts par šo svētku priekšvakaru. Tas būtu saucams par *Kūcām* (liet. *Kūčios*), tomēr atdzejojot izvēlēts avotvalodas formai tuvāks darinājums *Žiemošventis*, turklāt visās šīs tematikas tautasdziesmās: *Einam bičių paklausyt / Žiemošvenčio vakare. / Jei bitutės dailiai gieda, / Tai bus šilta vasarėlė* (SG 1989, 114). Nosaukumam nav lietojuma tradīcijas lietuviešu valodā, tas ir burtisks latviešu nosaukuma tulkojums.

Atdzejotajās latviešu tautasdziesmās konstatēti 9 kalendāro svētku nosaukumi. Tekstos lietuviešu valodā, neatkarīgi no nosaukumu formas avotvalodā, dominē personvārda vienskaitlis, to deminutīvi. Savukārt pieeja nosaukumiem, kuros nav personvārdu, lietuviešu valodā ir cita. Šeit, izņemot *Ziemassvētku* nosaukumu, biežāk par pamatu ņemtas lietuviešu svētku nosaukumu atbildmes.

Literatūra

DLKŽ, – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Šeštasis (trečiasis elektroninis) leidimas. Ats. red. S. Keinys, Vilnius, 2006.

- Karaša 1991 – Karaša D. *Latviskās sadzīves tradīcijas un godi*. Rīga: Zinātne, 1991.
- Kvašīte 2008 – Kvašīte R. Latviešu tautasdziesmas lietuviski: valodnieciskais aspekts // *Pedagoģija un skolotāju izglītība*. Latvijas Universitātes Raksti. 741. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 144.–155. lpp.
- Kvašīte 2011 – Kvašīte R. Jāņi latviešu daiļliteratūras tulkojumos lietuviešu valodā // *Valodas elementu cilme un attīstība*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 138. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011, 22.–25. lpp.
- LLKŽ 2003 – *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- SG 1989 – *Lekia mano žirgelis*. Latvių dainos. Iš latvių kalbos vertė S. Geda. Vilnius: Vyturys, 1989.

Lidija Leikuma (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

JĀNIS ENDZELĪNS PAR LATGALIEŠIEM, VIŅU RAKSTĪBU UN VALODU

19. un 20. gs. mija ir laiks, kad notiek reāla Vidzemes un Kurzemes latviešu pāreja uz antīkvu, kad formējas abu latviešu rakstu tradīciju mūsdienīgas grafiskās sistēmas. Līdz ar Vitebskas guberņas latviešu tautisko atmodu 20. gs. sākumā aktualizējas jautājums, kā viņiem būtu saukties zinātniski pareizi. J. Endzelīns sākotnēji iesaka izmantot «inflantiešu» vārdu, visai asi vērsdamies pret nosaukumu «latgalieši»; «inflantiešus» viņš dēvē arī par Vitebskas guberņas katoļu latviešiem.

Latviešu etnosa daļu un viņu runāto izlokšņu definēšanai, ortogrāfijas jautājumu sakārtošanai valodnieks veltījis vairākus rakstus: «Latviešu valodnieki un inflantiešu izlokšnes» (1912), «Latvieši un latgalieši» (1913), «Piezīmes» (1914), «Par inflantiešiem un viņu izlokšni» (1916), «Par latgaliešu ortografiju» (1920), «Zinātņu komitejas lēmumi par ortografiju» (1920); atsevišķās publikācijās aplūkoti Latgales vietu nosaukumu rakstības jautājumi: «Par Latvijas vietu vārdu rakstību» (1921), «Piezīmes par pagastu vārdiem» (1924). Jānis Endzelīns operatīvi sniedz recenzijas par nozīmīgākajām 20. gs. 1. puses Latgales latviešu sagatavotajām gramatikām («Латышская грамматика латгальского наречия. Составил А. Д. Скринда» (1908); «Par Trasuna «Skolas Dorza» otra izdevuma rakstību un valodu» (1921)), tās saprotamā kārtā ir visai kritiskas. Augstāku viņa vērtējumu gūst P. Stroda «Pareizraksteības vōrdneica» (1933).

Aurelija Leonavičienė (Kauno technologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas)

KALBINIS IR KULTŪRINIS LIETUVIŲ MENINIŲ TEKSTŲ DEMINUTYVŲ SAVITUMAS, JŲ VERTIMAS Į PRANCŪZŲ KALBĄ

Kalboje, ypač kiekybiškai dažnesniuose jos reiškiniuose, atspindi tautos kultūra, pasaulio matymas, vienoks ar kitoks tikrovės interpretavimas. Lietuvių kalbai itin būdinga gausi ekspresyvioji leksika, kurios semantinėje struktūroje vyrauja konotacinis elementas. Viena iš ekspresyvosios leksikos grupių – mažybinių maloninių žodžių vartojimas. Jų gausumas, emociingumas, lietuviškumas yra tos ypatybės, kurios atspindi kultūrinį savitumą, leidžia perteikti tarpasmeninius santykius, išreiškia požiūrį, ironiją, todėl ši leksika kelia nemažai sunkumų vertėjams, verčiantiems lietuvių meninius tekstus į užsienio kalbas.

Pranešime aptariami lietuvių kalbos deminutyvų vartojimo meniniuose tekstuose kalbiniai ir kultūriniai ypatumai, nagrinėjama jų semantika, stilistiniai bruožai, tiriami vertimo į prancūzų kalbą polinkiai, aptariami vertimo sunkumai. Tiriamąją medžiagą sudaro šiuolaikinių lietuvių autorių (J. Ivanauskaitės, R. Granausko, R. Gavelio, A. Landsbergio, J. Vaičiūnaitės, S. Parulskio, S. T. Kondroto, G. Radvilavičiūtės ir kt.) novelės ir jų vertimai į prancūzų kalbą, publikuoti 2003 metais Prancūzijoje išleistoje novelių antologijoje *Des âmes dans le brouillard*. Tyrimas atliekamas kiekybinės, lingvistinės, gretinamosios ir aprašomosios analizės metodais.

Tiriamosios medžiagos – deminutyvų – pasiskirstymo analizė, jų semantikos ypatybių ir sąsajų su kontekstu tyrimas leidžia konstatuoti stilistiškai žymėtos leksikos – deminutyvų, kalbinę ir kultūrinę svarbą lietuvių meniniuose tekstuose, jais kuriamas papildomas teksto reikšmės. Semantinę ir stilistinę analizę papildo tiriamųjų lietuvių autorių tekstų deminutyvų priesagų dažnio tyrimas, gautų rezultatų lyginimas su *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* teiginiais, priesagų konotacinės reikšmės stilistinis vertinimas teksto visumos požiūriu.

Atliekant deminutyvų vertimo į prancūzų kalbą tyrimą, šie mikrostruktūriniai teksto vienetai analizuojami platesniame makrostruktūriniame ir kultūriniame kūrinio kontekste, aptariamos deminutyvų vertimo tendencijos, jų konotacinės reikšmės interpretavimo įvairovė. Gauti vertimo tyrimo rezultatai siejami su gretinamų kalbų sistemų

skirtybėmis, sintētiskās ir analītiskās kalbos priekšprieša, vertimo kalbos vartosenos natūralumo sieki, iškeliami pamorfemio vertimo, konotaciskās reikšmēs neutralizavimo problema. Aptariant atskiras vertimo pavyzdžių grupes didelis dėmesys skiriamas vertėjo lingvistinei, kultūrinei kompetencijai ir kūrybiškumui.

Gunta Ločmele (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

TULKOTĀJA LOMA REKLĀMĀ LATVIEŠU VALODAS ATTĪSTĪBAS PROCESU KONTEKSTĀ

Reklāma smeļas no vides, kurā tā darbojas. Tā kļūst par šīs vides sastāvdaļu, atsedzot un aktualizējot vietējās kultūras īpatnības un ienesot tajā svešo. Arī valoda ir šo procesu sastāvdaļa. Mūsdienu kultūras un valodu mijiedarbības procesi veido reklāmas tulkotāja darba kontekstu.

«Galvenais – skatīt valodu kopā ar sabiedrību un tās attīstību» – tā Aina Blinkena par Jēkaba Dravnieka uzskatiem valodniecībā (Blinkena 1998, 18). Šāds skatījums nenoliedzami ir aktuāls arī šodien.

Labā reklāmas valoda smeļas valodas kultūras labākajos paraugos, apvienojot tos ar mūsdienu leksiku, kas reklāmā ienāk īpaši straujī. Liela atbildība par valodas kultūras saglabāšanu latviešu reklāmas valodā gulstas uz reklāmas tulkotāju.

Mūsdienu reklāmas tulkotājs ir kultūras procesu izpratējs, valodas procesu zinātājs, reklāmas veidotājs, jo bieži vien tulkotājam tiek uzticēts pienākums no dažādiem uzņēmumā esošiem preču aprakstiem sagatavot reklāmas tekstu.

Referātā tiks skatīts, kādas metodes izmanto reklāmas tulkotāji pasaulē un kā tās tiek lietotas Latvijas vidē. Viena no vērojamām tendencēm ir literārās resp. rakstu valodas lietojums sarunvalodas vietā, kā arī emocionālā ziņā atturīgs latviešu valodas stils pretstatā krietni emocionālākam valodas izmantojumam svešvalodā. To nosaka kultūras atšķirības un šo atšķirību pētījumi, kuri kļūst par daudzu reklāmas veidotāju darba vadlīnijām. Tas savukārt šīs atšķirības turpina uzturēt. Turpretim globalizācijas procesi darbojas atsevišķu kultūras atšķirību dzēšanas virzienā.

Otra tendence – literārās valodas normu neievērošana ar mērķi piesaistīt uzmanību. Vērojama reklāmas (arī tulkojuma) valodas standarta apzināta pazemināšana.

Pieaugot tehnoloģiju nozīmei tulkošanā un tulkošanas darba optimizācijai, reklāmas tiek veidotas un tulkotas kā vienots teksts, kuru tālāk pielāgo dažādiem reklāmas medijiem. Tas ietekmē tulkotāju izvēlētos valodas risinājumus.

Pastāvošo situāciju reklāmas tulkojumu jomā nosaka arī sociāli ekonomiski faktori. Piemēram, ļoti ierobežotā laikā ir jātop koncentrētam vēstījumam, kas prasa lielu tulkotāja enerģiju un profesionalitāti pretstatā samērā niecīgajai samaksai, ko tulkotājs saņem par šo darbu.

Minēto un citu tendenču, kā arī reklāmas veidotāja un tulkotāja lomas izzināšana ir svarīgs elements latviešu valodas attīstības procesu izpratnē.

Dace Markus (Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija)
**LATVIEŠU VALODAS DIVSKAŅU FONOLOĢISKĀS
INTERPRETĀCIJAS PROBLĒMAS**

Latviešu valodniecībā nav vienotu uzskatu par latviešu valodas divskaņu fonoloģisko interpretāciju. Ilgu laiku latviešu valodniecībā visi divskaņi tika uzskatīti par bifonēmām, tātad par divu fonēmu savienojumu. Lietuviešu fonoloģijas profesors A. Girdenis savā grāmatā *Fonologija* (1981) pamatoja divskaņu *ie* un *o* [uo] monofonēmiskumu lietuviešu valodā. Latviešu valodniecībā šai skolai jau 20. gadsimtā sekoja D. Markus, un šķiet, ka par divskaņu *ie* un *o* [uo] monofonēmiskumu latviešu valodā vairs jautājumu varētu nebūt.

Lietuviešu fonoloģijā ir bijis arī mēģinājums interpretēt visus lietuviešu valodas divskaņus kā monofonēmas, bet tas cieta neveiksmi. Latviešu valodniecībā šādu interpretāciju izvirzīja J. Grigorjevs. Šobrīd sakarā ar jaunās latviešu valodas gramatikas rakstīšanu, pamatojoties uz divskaņu distribūcijas analīzi, ir nepieciešams diskutēt par problēmu un analizēt divskaņu fonēmiskumu, lai pieņemtu precīzāko lēmumu. Divskaņu fonoloģiskā klasifikācija ir bijusi topošās latviešu valodas gramatikas fonētikas daļas autoru pats biežākais diskusiju temats.

Nav šaubu par to, ka divskaņu komponentu fonētiskais raksturojums parāda, ka divskaņa pirmā daļa ir atšķirīga no divskaņa otrās daļas, tātad divskanis sākas citādi, nekā tas beidzas. Lai nejauktu prātu skolēniem, nav arī nepieciešams mainīt tradicionālo divskaņa nosaukumu, jo tie nav viendabīgi, tomēr tie ir īpaši vokāļi. Jau

J. Endzelīns savulaik norādīja, ka divskaņa *ie* un divskaņa *o* [uo] otrā komponenta izruna mēdz būt svārstīga, piemēram, *ie* varētu skanēt gan ar platāku, gan šaurāku *e* komponentu, bet *o* [uo] otrais komponents varētu tikt izrunāts gan kā [o], gan kā priekšējāks vai pakaļējāks *a*. Mūsdienu akustiskie pētījumi rāda, ka neviendabīgi ir ne tikai *ie* un *o* [uo], bet arī pārējie divskaņi, tādēļ nevar runāt par to, ka latviešu valodas divskaņi ir mehāniski divu patstāvīgu patskaņu savienojumi.

Lai izlemtu, kāda fonoloģiskā interpretācija ir precīzāka, nepieciešams analizēt, kas atšķir divskaņus *ie* un *o* [uo] no citiem divskaņiem un kas visiem divskaņiem sakrīt.

Violeta Meiliūnaitė (Lietuvių kalbos institutas)

LIETUVIŲ KALBOS ATLASO PUNKTŲ KITIMO PRIEŽASTYS IR INTENSYVUMAS

Renkant *Lietuvių kalbos atlaso* medžiagā XX a. 5–7 dešimtmečiais remtasi punktu tinklu, pagal kurį apklausti 750 gyvenamųjų vietovių (735 Lietuvoje ir 15 už jos ribų) pateikėjai. Daugiau kaip 50 metų šio punktu tinklo patikimumas nebuvo kvestionuojamas, nebuvo atsižvelgiama į migracijos (vietinės ir užsienio), kartu kaitos ir pan. įtaką. Taigi neišvengiamai kyla užduotis patikrinti, kiek šis punktu tinklas funkcionuoja XXI a. pradžioje.

Atsakyti į šį klausimą turėtų projektas «Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktu tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida» (projekto kodas VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028), kuriame bendradarbiauja Lietuvių kalbos instituto, Vilniaus, Lietuvos edukologijos, Šiaulių ir Klaipėdos universitetų mokslininkai. Per maždaug pusantrų metų – nuo 2011 m. birželio iki 2012 m. spalio – projekto tyrimo grupės nariai aplankė beveik visus *Lietuvių kalbos atlase* naudoto punktu tinklo punktus. Surinktos medžiagos pagrindu galima analizuoti, kaip kinta lietuvių tarmių geografija – kurios tarmės kinta labiausiai, kurios išlaiko stipresnę tradiciją, kurios linkusios «persivilioti» kitų tarmių / patarmių / šnektų atstovus ir pan.

Pranešime, remiantis naujai surinktais tarminiais duomenimis, pristatoma, kaip intensyviai kinta tarmių punktai, analizuojamos šio kitimo priežastys, lyginami tie patys procesai skirtingose lietuvių tarmėse.

Danguolė Mikulėnienė (Lietuvių kalbos institutas)

**KALBINIS PEIZAŽAS:
XXI A. PRADŽIOS SITUACIJA LIETUVOJE**

Per visą lietuvių kalbos tyrimo istoriją išsamūs lietuvių tarmių duomenys buvo renkami vos kelis kartus (1941–1943 m., LKA –1951–1970 m.). Per 60 metų politinė, socialinė, kultūrinė ir demografinė situacija Lietuvoje ir už jos ribų stipriai pasikeitė, todėl šiuo metu Lietuvoje vykdomas kompleksinis tarmių tyrimas. Tyrimo tikslai: 1) surinkti ir paskelbti naujos medžiagos iš visų lietuvių tarmių; 2) patikslinti lietuvių kalbos tarmių ir patarmių ribas; 3) vienu metu surinkti svarbiausius sociolingvistinius duomenis iš viso lietuvių kalbos ploto ir atlikti pirminę jų analizę.

Dėl šios priežasties daromi ne tik lietuvių tarmių, bet ir kitų LKA punktuose vartojamų kalbų (pavyzdžiui, vietinių lenkų ar gudų) įrašai. Šiuo požiūriu pagal kalbų vartojimą LKA punktai skirstytini bent į 6 grupes: 1) vietovės, kuriose, be bendrinės lietuvių kalbos, kurios mokoma mokykloje, dar gyvai vartojama vietos lietuvių šnekta; 2) be lietuvių tarminės ir bendrinės kalbos atmainų, vartojama vietinė lenkų kalba; 3) be trijų išvardytųjų, dar vartojama bendrinės lenkų kalbos atmaina, išmokta mokykloje ir pan.

Pranešime apibūdinamos šios grupės, aptariamos tolesnių kompleksinių tyrimų galimybės.

Iš šiuo metu atliekamų tyrimų ryškėja labai pakitęs kalbinis Lietuvos peizažas: kalbiniame Lietuvos žemėlapyje jau neliko baltų dėmių, kur žmonės nemokėtų valstybinės kalbos, todėl plečiasi netarminės kalbos plotai. Jau dabar ryškūs regioniniai dialektai (ar interdialektai), Lietuvoje keičiantys tradicines tarmes (smulkios šnektos praradusios ar beprarandančios tik sau būdingas ypatybes, tačiau išlaiko daugelį didesniam tarmių būriui būdingų bruožų).

Renāte Miseviča-Trilliča (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

**GŽEGOŽA KNAPIJA
THESAURUS POLONOLATINOGRÆCUS
KĀ PIRMO POĻU-LATVIEŠU VĀRDNĪCU PAMATS**

Pirmā poļu-latīņu-latviešu vārdnīca – Georga Elgera *Dictio-
narivm Polono-Latino-Lottaicum* – tika izdota 1683. gadā. Autors

vārdnīcas poļu un latīņu daļu ir gandrīz bez izmaiņām pārņēmis no Konstantīna Sirvīda *Dictionarium trium lingvarum* trešā izdevuma (1642. g.), kurš savukārt balstījās uz poļu leksikogrāfijas sākumposma lielāko darbu – Gžegoža Knapija vārdnīcu *Thesaurus Polonolatinograecus* (pirmais izdevums 1621. g.). Kaut gan nav pierādījumu tam, ka poļu-latviešu vārdnīcu autori izmantoja Knapija darbu, viņa leksikogrāfiskā metode netieši ietekmēja gan Elgera, gan viņa pēcteču – Jana Karigera un Jana Kurmina – vārdnīcas. To var pamanīt gan vārdnīcu makrostrukturā, gan šķirkļu uzbūvē.

Knapija leksikogrāfiskā metode atstāja savu ietekmi šādos vārdnīcu līmeņos: 1. šķirkļu atlase; 2. šķirkļu secība; 3. šķirkļu pamatvārda forma; 4. sinonīmu un homonīmu ievietošana vārdnīcā, nozīmju izdale; 5. atsauces un kvalifikatori. Var novērot, ka Knapija tēzaura ietekme izpaužas, kaut nelielā mērā, arī ekvivalentu izvēlē, poļu leksēmu «definēšanā» ar latviešu valodas vārdiem. Gžegoža Knapija leksikogrāfiskās metodes pazīmes visskaidrāk atspoguļojas G. Elgera vārdnīcā. Nākamie poļu-latviešu vārdnīcu autori, kaut gan balstījās uz viņa darbu, piedāvāja arī savus risinājumus, attālinoties no poļu pirmavota un pielāgojot savus leksikonus saviem mērķiem, savam laikam, savai realitātei.

Daina Nītiņa (LU Latviešu valodas institūts)

DARBĪBAS VĀRDI TEKSTĀ

Referāta pamatā ir neliels triju autoru (A. Kolberga, G. Repšes, L. Muktupāvelas) teksta pētījums – 2000 vārdlietojumu izlases no katra rakstnieka. Darbības vārdu izmantojums šajās izlasēs ir no 401 līdz 446 vārdlietojumiem, t. i., ir vidēji 21%. Darbības vārdi lietoti galvenokārt īstenības izteiksmē, un ir tikai 27 (G. Repše), 40 (A. Kolbergs), 45 (L. Muktupāvela) citu izteiksmju morfoloģisko formu lietošanas gadījumi, vidēji 8,8% no verbu vārdlietojumiem. Kā gramatisko, tā citu modalitātes izteikšanas līdzekļu daudzējādās sakarības sarežģīti to kvalificēšanu.

Samērā plašs ir darbības vārdu nenoteiksmes izmantojums – 13,8% no visu darbības vārdu formu lietojuma. Turklāt minētajās izlasēs nenoteiksme galvenokārt konstatēta kā verbālās vārdkopas atkarīgais komponents (Beitiņa 2009, 45–47) – 73% gadījumu. Par verbālās vārdkopas neatkarīgo komponentu izmantoti dažādas nozīmes modālie darbības vārdi, retāk fāzes vai virzības darbības vārdi. Modālie darbības vārdi ir modalitātes kā funkcionāli semantiskas

kategorijas leksiskie izteiksmes līdzekļi vai leksiskie modificētāji (ЛЭС 1990, 303). Tā kā modālie vai fāzes darbības vārdi vārdkopās ar nenoteiksmi parasti lietoti savā galvenajā leksiskajā nozīmē vai kādā no savām pamatnozīmēm, par pamatotu vai atbilstošu valodas realitātei ir grūti (vai nav!) atzīstama definīcija: «Modificētājs – darbības vārds savā palīgnozīmē, kas ietilpst izteicēja vai galvenā locekļa sastāvā, piešķirot modālo nozīmi (*Mēs gribam strādāt*), fāzes nozīmi (*Mēs sākam strādāt*) vai nejaušības nozīmi (*Mums izdevās pastrādāt*).» (VPSV 2007, 237) Sal.: *Vai tu gribi ābolu? Bērns grib gulēt.* (LVV 2006, 321) *Vai tu to vari? Es varu nopelnīt, varu tev palīdzēt* utt.

Darbības vārdi pētītajās izlasēs lietoti vidēji 20% gadījumu divdabju formās, no tiem 29% divdabju izmantoti apzīmētāja funkcijā. Visu triju autoru teksta fragmentos šajā funkcijā visbiežāk lietoti lokāmie ciešamās kārtas pagātnes divdabji.

Lai arī referāta avots ir neliels teksta pētījums (kopumā tikai 6000 vārdlietojumu), tas pievērš uzmanību dažiem darbības vārdu formu lietošanas un interpretācijas aspektiem un tam, ka nepieciešama ir valodas faktu izziņāšana, ka nevar uzticēties apgalvojumiem, kas nebalstās pietiekami plašos pētījumos par latviešu valodu.

Literatūra

- Beitiņa 2009 – Beitiņa M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA, 2009.
- K – Kolbergs A. *Pulkstenis ar atpakaļgaitu*. Rīga: Dienas Grāmata, 2011. [2002]
- LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2006.
- M – Muktupāvela L. *Šampinjonu derība*. Rīga: Jumava, 2009. [2002]
- R – Repše G. *Bāreņu nams*. Rīga: Dienas Grāmata, 2008.
- VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.
- ЛЭС 1990 – *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1990.

Małgorzata Ostrówka, Eva Golachowska (Polijas Zinātņu akadēmijas Slāvistikas institūts)

НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ В ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ В ЛАТГАЛИИ

Доклад опирается на материал, собранный в Латгалии в 1999 году по опроснику В. Дорошевского (Doroszewski 1958) – раздел «Сад, огород, цветник». Чтобы не предлагать информан-

там ответа, им были показаны рисунки фруктов, овощей, цветов из цветника, сорняков, колосья зерновых, кормовых растений. В целом каждому индивиду были показаны 93 рисунка, на 70 из них растения были опознаны и названы, 23 растения оказались неизвестными или, скорее всего, неправильно распознанными.

Собранный материал мы разделили на следующие группы:

- а) названия тождественные с польскими литературными и диалектными, напр. *jablko/japko, ślifka, agrest, grox, ogurki, rabarbar, truskafka, bes* и др.;
- б) названия, тождественные с польскими литературными, имеющие восточнославянские фонетические варианты, напр. *v'is'na / v'is'na, marxefka / marx'efka / mašxef, jašm'inu / jas'm'en / jaz'm'in, floksy / fl'oksy / fłoksy* и др.;
- в) названия, тождественные с польскими литературными, имеющие восточнославянские лексические эквиваленты: *dzi'ka ruža / šypov'nik; georg'inja / georg'ina / g'earg'inu; povuj / vyj'un / v'ijun'ok; peo'nja / p'ionu; tulipan / t'ul'p'an; bratek / brat'išek / br'ac'k'i / ań'it'inu głask'i* и др.;
- г) названия, заимствованные из восточнославянских языков: *p'ers'ik'i, red'isa / redyska, tykva, s'el'd'er'ej / sal'ery, par'ej / požej, nag'etka / nagotk'i / nagatk'i* и др.

Оказалось, что среди собранных названий преобладают принадлежащие к двум последним группам.

Собранный материал мы представим также на фоне польского северо-восточного диалекта, т. е., сравним его со *Словарем северо-восточного польского разговорного языка*, который готовится к печати.

Литература

- Doroszewski 1958 – Doroszewski W. *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*. Zeszyt III. Technika ludowa, Wrocław, 1958.
- Pastusiak 2007 – Pastusiak K. *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*. Warszawa, 2007.
- Szcześniak 2008 – Szcześniak K. *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*. Gdańsk, 2008.
- Расліны свет. Тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука, 2001.

Ieva Ozola (Liepājas Universitāte)

VARIANTUMS UN DIAHRONIJA: «GRAMZDA DRAUDZES» IZLOKŠŅU DOTUMI 20. GADSIMTĀ

Lejaskurzemes kultūrvēsturiskajam apgabalam piederīgās «Gramzda draudzes» izlokšnes – Aizvīķu, Gramzdas, Kalētu, Pirmsātu – «Filologu Biedrības Rakstu» 9. sējumā 1929. gadā (turpmāk – FBR IX) aprakstījusi Anna Ābele, bet 20. gs. 80. gadu otrajā pusē materiālus tajās vācis Alfrēds Jankevics, iesniegdams Apvidvārdu kartotēkai (LU aģentūrā «LU Latviešu valodas institūts») kopumā 2808 leksikas vienības: vārdus, to nozīmju un lietojuma paskaidrojumus ar pietiekami plašiem teicēju tekstiem, kas atklāj visu valodas līmeņu formas un variantus.

Jau kopš 17. gs. (Nīcas un Bārtas mācītāja Langija vārdnīcas manuskripta dotumi) variantums ir raksturīga Lejaskurzemes izlokšņu iezīme (sk. arī B. Bušmanes, B. Laumanes pētījumus par Nīcas un Rucavas izlokšni), ko nosaka atrašanās pierobežā (valodu kontakti), kuršu substrāts, zemgaļu adstrāts, kā arī – pēdējā gadsimtā – izlokšņu un rakstu valodas mijiedarbe, iedzīvotāju pārvietošanās gan starp kaimiņizlokšnēm (pagastiem), gan citām izlokšņu grupām/dialektiem.

Kā A. Ābeles, tā arī A. Jankevica vākumu pamats ir izlokšņu pārstāvji, kas sava laika kontekstā (20. gs. 20. gadi–20. gs. 80. gadi) raksturojami kā labi izlokšnes pratēji.

Vērojumi par dinamiskām pārmaiņām «Gramzda draudzes» izlokšnēs ir kopš 19./20. gs. mijas: «[...] priekš apm. 20 gadiem ir vēl bijis iespējams noklausīties no tautas mutes vienu otru formu, kas tagad jau pilnīgi izzudusi» (FBR IX, 91). A. Jankevica materiālu analīze gan fonētiski fonoloģiskajā, gan vārddarināšanas, gan morfoloģijas un morfosintakses līmenī apliecina: 1) variatīvumu tādos lietojumos, kur A. Ābele variantus neuzrāda (piem., *r* lietojumā); 2) 20. gs. sākumā konstatētu izlokšņu tipisko iezīmju vai dominējošo variantu retu lietojumu.

Intuitīvi valodas variantu lietojumu savas apkaimes runā novērtējuši arī A. Jankevica teicēji:

1) «diahroniskais» vērtējums (piem., *veci cilvēki teica*; opozīcija *senāk/agrāk – tagad*): *senāk saūca pa ganīklām, tagad jau pa ganībām* (Aizvīķi); *veciē cilvēki teica – duī* (Gramzda) u. c.;

2) «sinhroniskais» vērtējums (piem., *saka – saka, saikļu vai/jeb lietojums*): *sakka - dibņš uņ sakka – dubņš* (Aizvīķi); *graмба jeb grumba – tas tās ceļa izgrauzums* (Aizvīķi) u. c.

Solvita Pošeiko (Rēzeknes Augstskola, Reģionālistikas institūts)

GRAFITI BALTIJAS VALSTU LINGVISTISKAJĀ AINAVĀ

Grafiti ir pilsētas kultūras fenomens, mūsdienu tekstu (galvenokārt jauniešu) elements, kas vienmēr ir saistīts ar nelegālu darbību un neformālu izteiksmes veidu. To izpētei sociologi, lingvisti un kulturologi pievērsušies kopš 20. gs., kad par tiem pastiprinātu uzmanību izrādīja, piem., franču sirreālisti, dažādas jauniešu kustības un mākslas izstāžu veidotāji.

Grafiti pētījumu vēlinā aktualizācija un uzskats, ka grafiti ir noliedzams un izskaužams valodas materiāls, ir daži no iemesliem, kādēļ Latvijā ir maz informācijas par jēdziena izpratni, pētījumu metodoloģiju, kā arī pašu pētījumu (izņēmums – Anitas Sedliņas un Silvas Seņkānes pētījumi).

Aplūkojot dažādas definīcijas (West-Pavlov 2005, 13; Phillips 1999, 17; Seņkāne 2008, 297–298; Тюкаева 2005, 13), var apgalvot, ka par grafiti uzskatāms jebkurš cilvēka vai cilvēku grupas izveidots uzraksts vai zīmējums (neatkarīgi no tā satura un paustās idejas, tehniskām, stila un formas izveides īpatnībām) uz dažādām virsmām (siena, plakāts), lielākoties publiskajā telpā.

Izmantojot lingvistiskās ainavas metodi (D. Gorter, E. Shohamy u. c.), ir iegūti 735 grafiti no 11 pilsētām Baltijas valstīs (Daugavpilī, Rēzeknē, Jēkabpilī, Līvānos, Kārsavā, Valmierā un Ventspilī – Latvijā; Alītā un Druskininkos – Lietuvā; Pērnāvā un Narvā – Igaunijā), lai noskaidrotu baltu valodu izmantojuma biežumu, uzrakstu lingvistiskās un paralingvistiskās izveides tendences un vēstījumu īpatnības.

Pētījuma gaitā radušies secinājumi:

- Grafiti mākslinieciskais risinājums izpētes areālā ir neizteiksmīgs, jo vērojams ikdienā lietotā rokraksta palielinājums, izmantojot marķierus, flomāsterus un pildspalvas. Tikai atsevišķi gadījumi demonstrē oriģinālus un uzmanību piesaistošus stilistiskos risinājumus.

- Biežāk izmantotās valodas grafiti ir: angļu valoda (38%), krievu valoda (32%) un tikai tad katras valsts nacionālā valoda (latviešu, lietuviešu, igauņu), arī nenosakāma valoda. Ja lietuviešu valoda dominē abās Lietuvas pilsētās (apm. 70%), tad latviešu valoda nedominē nevienā Latvijas pilsētā, piem., Daugavpilī iegūtajos grafiti latviešu valoda nav konstatēta vispār.

- Valodas kodu jaukšana nav tipiska grafiti pazīme, jo valodu kontakti vārda vai teksta robežās tiek izmantoti aptuveni 30% gadījumu. Atsevišķos grafiti atklājas gan valodu kodu jaukšana, gan skaitļu un simbolu izmantojums teksta robežās (Happy :) Ян4uk; Смольный I ♥ techno).

- Grafiti raksturo vienkāršrunas valodas līdzekļu (slenga, žargona) izmantojums ar ironisku vai negatīvu konotāciju (DĒVIDS LOHS RIKTĪGS SŪKLIS BOBS; TUTAKS DURAKS), tīmekļa vietņu, antroponīmu un toponīmu atainojums (www.ongames.lv.; Raitis; LATGOLA; Russia).

- Skatot grafiti izveides gramatisko aspektu, redzams, ka tie vairākumā gadījumu ir īsas, nominālas frāzes, bieži bez komatiem un beigu pieturzīmes (79,4%), visbiežāk lietotā interpunkcijas zīme ir izsaukuma zīme (11,2%) ekspresivitātei un uzmanības pievēršanai.

- Grafiti ir sastopamas vairākas ortogrāfijas kļūdas, piem., garo patskaņu aizstāšana ar īsajiem patskaņiem, nebalsīgo troksneņu č un š aizstāšana ar līdzskaņu savienojumiem ch un sh, izlaisti burti vai līdzskaņu dubultošana. Vērojams arī latīņu alfabēta lietojums kirilicas alfabēta vietā.

- Tematiski vairāk pārstāvēti ir eksistenciālie grafiti (seksuālie, romantiskie, politiskie grafiti – С добрым утром любимая!; :) Latvijā (Latviešiem), retāk *hip hop* grafiti (personvārdi vai segvārdi – ROLF; SUNS). Pēc subjekta/objekta savstarpējā sakara, attieksmes pret subjektu, procesu vai darbību grafiti var iedalīt arī šādi: 1) A ir B (Vika – pīpētāja); 2) A un process/ darbība (JGB RULLĒ); 3) A process/darbība B (ES MĪLU EDŽU PETUHOVU).

- Kā galvenās grafiti funkcijas ir minamas: lasītāja uzmanības pievēršana ar krāsas un/vai teksta izvēli, attieksmes paušana pret kādu konkrētu cilvēku vai sabiedrības grupu (piem., etnosu – latvietis, krievs – vai profesiju – policists), sava segvārda izplatīšana publiskajā telpā un dzimtās (krievu) valodas rakstu formas izmantošana.

Literatūra

Gorter 2006 – Gorter D. (ed.). *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon et al.: Multilingual Matters, 2006.

Phillips 1999 – Phillips S. *Wallbangin': Graffiti and Gangs in L.A.* 2nd ed. London: University of Chicago Press, 1999.

Seņkāne 2008 – Seņkāne S. *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.

Shohamy, Gorter 2008 – Shohamy E., Gorter D. (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 2008.

West-Pavlov 2005 – West-Pavlov R. *Transcultural Graffiti: Diasporic Writing and the Teaching of Literary Studies*. New York, 2005.

Тюкаева 2005 – Тюкаева Н. И. *Граффити как жанр естественной письменной русской речи*. Барнаул, 2005.

Sanda Rapa (LU Latviešu valodas institūts)

ĢEOGRĀFISKĀS NOMENKLATŪRAS VĀRDI CILMES ASPEKTĀ

Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu jeb saliktā vietvārdā ietilpstošo sugasvārdu kopums neapšaubāmi ir viena no senākajām leksikas daļām jebkurā valodā, jo zemes daļu apelaatīvus pie pašiem valodas pirmsākumiem min gan ārzemju onomasti un etnogrāfi (Суперанская 1973, 38, Богораз-Тан 1928, 34–35), gan latviešu valodnieki (Ozols 1967, Laua 1981).

Ņemot vērā latviešu valodas vēsturisko attīstību, ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdus līdzīgi kā visu latviešu leksiku pēc cilmes var iedalīt vairākās grupās:

1) mantotās leksēmas:

- indoeiropiešu pamatfonds;
- baltu leksēmas;

2) aizgūtās leksēmas:

- somugriskas cilmes nomenklatūras vārdi;
- ģermāniskas (viduslejasvācu) cilmes nomenklatūras vārdi;
- slāviskas cilmes nomenklatūras vārdi;

3) neskaidras cilmes leksēmas.

Lai gan daudzie valodu kontaktu ceļi un cieši savijušās mikrotoponīmu sistēmas ir palielinājušas latviešu ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu skaitu, mantoti vārdi latviešu toponīmijā joprojām ir ģeogrāfiskās nomenklatūras pamatdaļa. Vissenākie apelaatīvi latviešu valodā un līdz ar to arī ģeogrāfiskajā nomenklatūrā ir tie, kas pastāvēja jau indoeiropiešu leksikas kopības laikmetā apmēram līdz 3.–4. gadu tūkstošim pirms mūsu ēras, kad pirmvaloda sāka diferencēties. Manto tu vārdu kopumā iekļaujamas izplatītākās ģeogrāfiskās nomenklatūras leksēmas (*kalns, mežs, plava, upe, ezers* u. c.), atvasinājumi no koku nosaukumiem (*apse, bērzs, egle, guoba, uosis* u. c.), kā arī darinājumi no ģeogrāfiskās nomenklatūras derivācijā produktīvākajām indoeiropiešu saknēm (**ak-*, **bal(i)-*, **pal(i)-* u. c.).

Jaunāku mantotās leksikas slāni veido vārdi, kuru sākotne meklējama baltu pirmvalodā. Baltu kopējā leksikas slānī visbiežāk veidojušies specifiskie objektu nosaukumi jeb hiponīmi (*apdarene* ‘iežogota pļava’, *atzala* ‘jauns mežs’ u. c.). Īpašu mantoto leksēmu kopu veido kursiskas vai lietuviskas cilmes vārdi (*dzira, danga, lanka, kalva, banda* u. c.).

Aizguvumu skaits latviešu ģeogrāfiskajā nomenklatūrā ir neliels, taču iezīmējas vairākas objektu kategorijas, kurās jaušams lielāks aizguvumu īpatsvars. Tā, piemēram, lielākā daļa somugrismu ir hidrogrāfiskās nomenklatūras vārdi un reljefa apelaīvi (*seļga, juoma, kolka, voja, kangars, punga* u. c.), no ģermāņu valodām aizgūti galvenokārt mākslīgi darinātu hidrogrāfisku objektu un artefaktu nosaukumi (*dīķis, grāvis, dambis, slēģis, kante, magazīna*), daudziem vācu ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdiem kļūstot par topoformantiem (*-berga, -berģi, -burga, -valde, -dāle*), savukārt starp slāvismiem lielākoties ir administratīvi teritoriālā iedalījuma nomenklatūras vārdi (*gubernā, pagasts* u. c.).

Latviešu valodas attīstību turpina ietekmēt arī Latvijas kaimiņu tautas – igauņi, lietuvieši un baltkrievi, taču latviešu toponīmijā no attiecīgajām valodām aizgūtie ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi lielākoties ir toponimizējušies – kļuvuši par onomastisko leksēmu. Nereti tiem jau zudusi saikne ar oriģinālvalodu, un, pievienojot paskaidrojošo latviešu valodas leksēmu, no tiem veidoti tā dēvētie epekseģētiskie salikteņi vai vārdkopas.

Literatūra

Laua 1981 – Laua A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1969.

Ozols 1967 – Ozols A. *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 1967.

Богораз-Тан 1928 – Богораз-Тан В. Г. *Распространение культуры на Земле. Основы этногеографии*. Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1928.

Суперанская 1973 – Суперанская А. В. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука, 1973.

Beatrise Reidzāne (Latviešu folkloras krātuve)

SIMBOLI TAUTASDZIESMU TEKSTOS: FORMA UN NOZĪME

Tautasdziesmu tekstos iesaistītie simboli ir pētīti no daudz un dažādiem skatpunktiem. Šoreiz vēlētos pieskarties kādam valodas attīstības vēsturē sen notikušam procesam, kura ietekme vēl joprojām atro-

dama tautasdziesmu tekstos, īpaši tekstos, kas strukturēti, izmantojot paralēlisma principus.

Precību un kāzu ciklā atrodami īpaši noturīgi simbolu pāri, kas iesaistīti rituālā nozīmīgu tekstu kopās: *vanags/irbe*; *ozols/liepa* utt. Baltu valodās pirms aptuveni 2500 gadiem sāktā visu lietu un būtņu iedalīšana vīriešu un sieviešu dzimtei piederīgās ir radījusi kādu vēl šodien saskatāmu jūkli kāzu simbolu izpratnē un lietojumā. Tā viens no cēlākajiem putniem, kura vārdā gribas nosaukt līgavu, – gulbis – savas vārdformas dēļ nokļuva vīrišķo būtņu kopā, un šis simbols bija jāaizstāj ar kādu citu, tāpēc precinieks, kas savu līgavas izvēli apdziedāja šādi: «Ar laiviņu ielaidos / Gulbju šautu ezerā; / Kuru šaut, kur' atstāt, / Visiem daiļi cekuliņi», izvēlējās nākamo populārāko līgavas simbolu – irbi: «Ar laiviņu ielaidos / Irbju šauti jūriņā [...]», un dziesma kļuva tik klaji neloģiska, ka sekoja uzlabojums: «Ar laiviņu ielaidos / Irbes šaut salīnā [...]», kas arī nešķita īsti pārliecinoši, un sekoja nākamais solis: «Ar laiviņu ielaidos / Irbu šaut siliņā [...]», kamēr beidzot dziedātāji padevās un estētiski izsmalcināto ar «I» aliterāciju veidoto rindu aizstāja loģiskā un prozaiskā: «Es aizgāju irbu šaut / Smalkā priežu siliņā [...]» Visi šā precību rituālā nozīmīgā teksta varianti tika dziedāti 19. gs. otrā pusē un publicēti «Latvju dainās» (LD 11111) nodaļā «Jaunekļu, puīšu un meitu savstarpēja satiksme».

Otrs plaši pazīstams precību simbols, kam galotnes piešķirtā dzimte ir krasā pretrunā ar tā semantiku rituālajā tekstā, ir «līdaka»: «Skalojos, velējos / Straujas upes maliņā. / Daskrien zaļa līdaciņa, / Norauj manu vainadziņu [...] Ņem, bāliņ, oša laivu, / Dzenies manu vainadziņu [...]» (LD 13595; šis teksts ievietots apakšnodaļā «Brālis iet pēc māsas vaiņaga, kas tai laupīts»).

No dzimtes un dzimuma viedokļa pavisam dīvains liekas dainu pāris «līdaka/vēzis»: «Vēzi, vēzi, sukā galvu, / Liec kronīti galviņā! / Līdaciņas kumeliņi / Iemauktiņus žvadināja» (LD 2716), kura gan uzskatīta par joku dziesmu un ievietota bērnu dziesmu nodaļā.

Šo un līdzīgu tekstu analizē iegūtie secinājumi par simbolu noturīgumu un lēno semantisko izmaiņu procesu ļauj izvirzīt jautājumu par simbolu rašanās laiku, to senumu, īpaši sastatot ar simboliem radniecīgu valodu rituālajos tekstos.

Literatūra

LD – *Latvju dainas*. Jelgava, Pēterburga, 6 sēj. (8 grāmatas), 1894–1915, 6 sēj.

Anitra Roze (LU Latviešu valodas institūts)

LEKSĒMU *SUDRABS* UN *ZELTS* SEMANTIKA LATVIEŠU VALODAS SKAIDROJOŠAJĀS VĀRDNĪCĀS

Referātā tiks sniegts ieskats leksēmu *sudrabs* un *zelts* semantiķā, kādu to atklāj «Latviešu valodas vārdnīca» (1987, 2006, turpmāk LLV), «Latviešu literārās valodas vārdnīca» (1972–1996, turpmāk LLVV) un K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīca». Vārdnīcu dotumi salīdzināti ar autores rīcībā esošo jaunāko valodas materiālu.

Abu leksēmu pamatnozīme ir ‘cēlmetāls’ attiecīgi baltā vai dzeltenā krāsā. K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīca» vārdu pamatnozīmi atspoguļo ar tulkojumu vācu valodā, LLV un LLVV – ar skaidrojumu latviešu valodā. Pārējās sēmas (piem., *sirmums*, šiem metāliem raksturīgā krāsa) aplūkotajās vārdnīcās traktētas atšķirīgi. LLVV tās dod kā viennozīmes vārda nozīmes niansas, bet LLV dala atsevišķās nozīmēs, tādējādi atklājot leksēmas *sudrabs* un *zelts* kā polisēmiskus vārdus. Šāds traktējums tomēr nemaina faktu, ka sēmas abās vārdnīcās fiksētas apmēram vienādi.

Tā kā LLVV apjoma ziņā ir daudz plašāka vārdnīca nekā LLV, tajā ir iekļauts daudz vairāk salikteņu, tostarp arī terminoloģiska rakstura, ar komponentiem *sudrabs* un *zelts* (piem., krāsu nosaukumi *subrabbalts*, *sudrabzaļš*, *zeltbrūns*, *zELTSārts*; augu nosaukumi *sudrabapse*, *sudrabegle*, *zeltalietus*, *zeltdadzis*; dzīvnieku nosaukumi *sudrabkaija*, *sudrablapsa*, *zeltgalvītis*, *zeltplekste*), kā arī vairāki atvasinājumi (piem., *sudrabots*, *zeltains*).

Abām leksēmām ir vairākas kopīgas un vairākas atšķirīgas pazīmes.

Kopīgais: metāli vārdnīcās definēti kā ķīmiskie elementi, cēlmetāli, abiem raksturīgs spīdums, kas arī parādās leksēmu aprakstā. Abi substantīvi apzīmētāja funkcijā tiek lietoti ar adjektīva nozīmi, bieži – kā krāsu nosaukumi (*zelta mati*, *sudraba mēnesgaisma*).

Atšķirīgais: vārds *sudrabs* līdztekus cēlmetāla un krāsas nozīmei apzīmē tādas ārējas īpašības kā *sirmums*, *dzidrum*s, savukārt *zELTS* – pamatā nemateriālas īpašības: ko ļoti labu, vajadzīgu, vērtīgu, arī to, kas ir vislabākais, visvajadzīgākais, visvērtīgākais.

Salīdzinot abas leksēmas, var secināt, ka semantiski bagātāks ir substantīvs *zELTS*. Tam ir arī vairāki frazeoloģismi (piem., *zelta galva*, *zelta gabaliņš*, *zelta vārdi*, *zelta vidusceļš*).

Ilze Rūmniece (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

JĀNA ENDZELĪNA TACITA «ĢERMĀNIJAS» TULKOJUMS: «TEKSTA UN VALODAS PAKĻAUŠANAS» ASPEKTI

Senie kultūrteksti (teksti ar saturā būtiskām uzziņām vēstures, filozofiskās domas, izglītības jomā) klasiskajās valodās arvien ir vērtīgs materiāls arī (un varbūt pirmkārt) valodniekam, īpaši, ja tie ir gana rosinoši, lai tos iztulkotu dzimtajā valodā.

Viens no tādiem tekstiem ir Senās Romas prozaīķa Tacita darbs *Germania*, kuru Jānis Endzelīns no latīņu valodas iztulkojis 1938. gadā; mūsu Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība to atkārtoti publicējusi 2011. gadā, iekļaujot grāmatā atsevišķus komentējumus gan par pašu tekstu, gan par tā tulkošanu un tulkojumu.

Noteikti jāpiekrīt šajos komentējumos lasāmajam, ka šis «Ģermānijas» tulkojums ir pirmām kārtām tieši valodnieka (ne profesionāla tulkoāja) darbs. Un kā tādu to vērts aplūkot un iztirzāt valodnieku vidē un pētniecisko vērojumu saziņā.

Latviešu valodas korpusa un ūzusa kontekstā minētais latīņu teksta tulkojums sniedz gana daudz faktu teju visos valodas līmeņos.

Acīmredzamākie piemēri noteikti tverami leksikas jomā. Atsevišķus J. Endzelīna tulkojuma vārdu krājuma iezīmīgākos piemērus minējusi J. Kursīte-Pakule ievadkomentāros «Tacits, Endzelīns un balti» Tacita tulkojuma 2011. gada publicējumā, tomēr izvērstāks pētījums par Endzelīna «Ģermānijas» valodu arvien vēl nav veikts.

Pamatā jaunvārdus J. Endzelīns izvēlējis tur, kur bijis svarīgs:

- semantiskais šķīrums; piemēram, «līda» (nevis «lidojums») – par Romas senatnē ļoti izplatītu zīlēšanas paņēmienu pēc putniem, te nošķirts lidojums sakrālas norises kontekstā no ikdienišķa putnu lidojuma;
- nozīmes precizitāte; piemēram, «romnieki», nevis «romieši», apzīmējot visus Romas impērijas iedzīvotājus (jo vārds «romieši» principā attiecināms tikai uz Romas kā pilsētas iedzīvotājiem);
- citi aspekti, kuru argumentācija līdz galam paliek neskaidra/nepārlicina; piemēram, latīņu substantīva *senectus* (tradicionāli tulkots kā «vecums») ekvivalents latviešu valodā «sirmatne».

Arī morfoloģijas līmenī J. Endzelīna tulkojuma valoda sniedz neparastākus/nepierastākus piemērus te lietvārdu galotnēs (*krastmale*,

sakte), te vārda dzimtes uztvērumā (*saules lēkta, upe Reins*), te īso vārdformu piedāvājumā (*ciens*= *cienīšana*, *laupa*= *laupījums*). Katrs izvēles gadījums skatāms un novērtējams, sastatot ar avotvalodas materiālu, jo tikai tā atklājas un pārliecina tulkotāja valodnieka avotvalodas uztvere un viņa iecere mērķvalodas arsenāla izmantošanā.

Interesanti vērojumi rodami arī sintakses līmenī. Spilgtākais piemērs neapšaubāmi ir ciešamās kārtas formu un konstrukciju lietojums. Redzams, ka te Endzelīna latviskā versija ir (šķietami) nekonsekventa, jo dažviet oriģināla pasīva izteiksme saglabāta, bet daudzviet «Ģermānijas» latviešu teksts vairījies no tādas. Pats valodnieks jau arī vairākkārt savos valodnieciskajos rakstos atzīmējis par pasīvajām verba formām, ka «tās nav latviešu valodai parastas un pa daļai ieviesušās no vācu valodas». Tomēr latīņu valodai un literārai izteiksmei pasīva konstrukcijas ir organiski piemītošas. Te nu tulkotāja uzdevums ir ieturēt zelta vidusceļu, saglabājot latīņu valodas un Tacita izteiksmes stila svarīgākās iezīmes, bet arī nenodarot pāri dzimtās valodas likumīgajām iespējām.

Kādā 2012. gada nogalē plašsaziņas līdzekļos lasāmā sarunā divas ievērojamas mūslaiku latviešu literātes, apspriežot literāra teksta tulkotāja iespējas un uzdevumus, vienojās par tāda jēdziena kā «teksta un valodas pakļaušana» pastāvēšanu. Jāatzīst, ka J. Endzelīna Tacita latīņu teksta pārcēlums latviešu valodā lieliski parāda, ka pakļāvēja un pakļautā lomā ir te avotvaloda, te mērķvaloda; pēdējai tulkojuma autors J. Endzelīns devis pienesumu, kura atsevišķus faktus vērts celt gaismā un tā lūkot iedzīvināt latviešu valodas mūslaiku lietojumā.

Literatūra

Tacits 2011 – Tacits G. K. *Ģermānija. Par Ģermānijas atrašanās vietu un tautām*. No latīņu valodas tulkojis Jānis Endzelīns. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2011.

Grīsle 2010 – Grīsle R. *Jāņa Endzelīna latviešu valodas propaedeutikas lekciju kurss*. Rīga: Ingmara Zemzara apgāds, 2010.

Renāte Siliņa-Piņķe (LU Latviešu valodas institūts)

ANTONIUS – TENIS UN ANTIŅŠ. LATVIEŠU PRIEKŠVĀRDI 17. GADSIMTĀ

Referātā tiks aplūkots priekšvārds *Antonius* un tā pieraksts Vidzemē 17. gadsimtā. Vārds jau viduslaikos dažādās formās ir bijis izplatīts vāciski runājošajās zemēs. Ziemeļvācijā ir fiksētas no vārda

otrās un trešās zilbes (atbilstoši akcentam vārdā) darinātas īsformas – *Thenis, Thones, Tonni(e)s, Tönnies* u. tml., bet Vācijas dienvidu daļā retumis ir pierakstītas arī no vārda sākuma ar akcenta pārnēsumu darinātas īsformas, reti – *Anton*, vēl retāk – *Anthing* (Seibicke 1996, 178–179).

Latvijas viduslaiku avotu apskats liek domāt, ka pie mums vārds nav bijis izplatīts ne vācu, ne latviešu starpā. Tā pirmie minējumi ir saistāmi ar 15. un 16. gadsimtu (Siliņš 1990, 62–63, 304, 308), savukārt 17. gadsimtā tas jau ieņem stabilu vietu populārāko vārdu pirmā divdesmitnieka beigās. Kā latviešu priekšvārds tas ir pierakstīts dažādās formās, atkarībā no pierakstītāju valodas prasmes un dokumenta mērķa. Līdzās izteikti vāciskām formām, kā *Tonnies, Tönnieß, Tönniß*, parādās arī pieraksts *Tennis*.

Kopumā 1638. gada zviedru arklu revīzijā ir fiksēti vairāk nekā desmit no vārda otrās un trešās zilbes darinātu īsformu rakstības varianti. Savukārt gan Manceļa (1638), gan Stendera (1789) minētā vācu-latviešu atbilsme *Antonius* un *Anting / Antiņfch* avotos ir sastopama krietni retāk. 1638. gada revīzijas materiālā tikai vienreiz ir pierakstīta pilnā forma *Antoniuß*, bet vienu līdz sešas reizes – formas *Ante, Anthin, Anting* un *Antus*. *Teņa* vārda izplatību noteikti ir sekmējuši baznīcas svinamā diena 17. janvārī, kura pārņemta no baznīcas kalendāra un apaudzēta ar latviskām tradīcijām – *Teņa, Tennīsa, Tannīsa, Tuņņa* u. tml. vārda varintus sastopam kā latviešu tautasdziesmās, tā arī ticējumos un laika vērojumos. Par *Anti* vai *Antiņu* šādu folkloras liecību nav.

Literatūra

- Seibicke 1996 – Seibicke W. *Historisches deutsches Vornamenbuch*. 1. Bd. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1996.
Siliņš 1990 – Siliņš K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Inguna Skadiņa (SIA «Tilde»)

BALTU VALODAS DIGITĀLAJĀ LAIKMETĀ

Šķiet, ka vairs neviens nešaubās par latviešu valodas nepieciešamību jaunajās tehnoloģijās – datoros, mobilajās iekārtās, internetā un citur. Tāpat nevienam nerada šaubas nepieciešamība veidot digitālās resursu krātuves, kurās apkopota gan runātā, gan rakstītā valoda. Tomēr, lai gan elektroniski pieejamie resursi krājumi pieaug, to saturs un apjoms, raugoties no pētnieku un tehnoloģiju izstrādātāju viedokļa,

vēl aizvien ir nepietiekams. Tāpēc aktuāla ir gan esošo valodas resursu apkopošana un pieejamība, gan jaunu resursu izveide.

Eiropas izcilības tīkls META-NET¹ par savu uzdevumu izvirzījis stiprināt daudzvalodu informācijas sabiedrību Eiropā, lai ar valodu tehnoloģiju starpniecību ikvienam nodrošinātu iespēju sazināties dzimtajā valodā un vienlīdzīgu iespēju piekļūt informācijai un zināšanām. Lai sasniegtu šo mērķi, četri Eiropas Savienības līdzfinansēti projekti T4ME, CESAR, METANET4Y un META-NORD apvienojuši spēkus, izveidojot izklaidētu valodas resursu koplietošanas vidi META-SHARE².

META-NORD projektā tiek veidota atvērta lingvistiskā infrastruktūra Baltijas valstīs un Ziemeļvalstīs (Dānijā, Igaunijā, Īslandē, Latvijā, Lietuvā, Norvēģijā, Somijā un Zviedrijā). Projekta ietvaros tiek apkopoti, dokumentēti un standartizēti šo valstu valodas resursi, ko var izmantot gan pētnieki, gan tehnoloģiju izstrādātāji.

Referātā sīkāk tiks aplūkots META-NORD projekta ieguldījums daudzvalodu informācijas sabiedrības atbalstam baltu valodu kontekstā: tiks analizēts pašreizējais latviešu un lietuviešu valodu stāvoklis Eiropas informācijas sabiedrībā un sniegts pārskats par valodu tehnoloģiju gatavības līmeni baltu valodām. Lai arī pašlaik šīm un vairākumam citu valodu ar salīdzinoši nelielu runātāju skaitu trūkst daudzu nozīmīgu valodas resursu (piemēram, runātās valodas korpusa), tomēr jau izveidotie valodas resursi ir nozīmīgi ne tikai no pētniecības aspekta, bet arī sekmē baltu valodu tehnoloģisko atbalstu Eiropas informācijas sabiedrībā. Tāpēc referātā ietverts pārskats par META-SHARE platformā apkopotajiem baltu valodu resursiem un to izmantojamību. Tā kā būtiska ir attālinātu valodas resursu krātuvju pievienošana kopējai platformai, referātā tiks piedāvāta resursu krātuvju iekļaušanas koncepcija META-SHARE, ilustrējot to ar terminoloģijas krātuves EuroTermBank piemēru.

Anna Stafecka (LU Latviešu valodas institūts)

UZVĀRDI LATGALĒ: IESKATS ARHĪVU MATERIĀLOS

Uzvārdu došanu latviešu zemniekiem parasti saista ar laiku pēc dzimtbūšanas atcelšanas 19. gadsimtā. Personvārdu pētnieks Klāvs Siliņš raksta, ka «faktiski uzvārdus deva Vidzemē 1826. gadā, Kur-

¹ <http://www.meta-net.eu/>

² <http://www.meta-share.eu/>

zemē 1835. gadā, bet Latgalē 1866. gadā» (Siliņš 1990, 16). Tiesa gan, viņš atzīst, ka zināms skaits latviešu uzvārdu bija izveidojies jau senāk (it sevišķi lielākajās pilsētās un Kurzemē). Šos gadskaitļus min arī Laimute Balode un Ojārs Bušs, piebilstot, ka arī dažos Latgales novados uzvārdi bijuši sastopami jau agrāk (Balode, Bušs 2007, 463).

Taču arhīvu materiālos ziņas par latgaliešu uzvārdiem ir daudz senākas. Vairākkārt publicēti dažādi revīziju materiāli (Довгялло 1898; Jakubowski, Kordzikowski 1915; Škutāns 1974 (ar tulkojumu latgaliski)). Jau 1599. gada Rēzeknes stāstījās revīzijas materiālos minēti vairāki vietējo iedzīvotāju – nodevu maksātāju – uzvārdi, kas izplatīti arī mūsdienās, piemēram, *Bernan, Łayzan, Malnac, Pathmelnik, Stalidzan, Rubin* (Довгялло 1898, 132–147; Jakubowski, Kordzikowski 1915, 149–162; Škutāns 1974, 148–178).

Daudz plašāks uzvārdu saraksts atrodams 1712. gada revīzijas materiālos, piemēram, *Ceplit, Czudoran, Kawlacz, Muzyznik, Pannin, Purmal, Sarń, Sył, Skangal, Skudra, Zogota, Weyzan* (Довгялло 1898, 147–166; Škutāns 1974, 179–226), bet jo sevišķi 1738. gada inventāra sarakstā, piemēram, *Apal, Baltin, Babr, Cakuł, Garanć, Kalw, Kleper, Kuprys, Łayzan, Łazd, Płatpir, Prikn, Purmal, Putran, Rancan, Rudz, Ruža, Sył, Syłajon, Strod, Turley, Warkal, Zeltin, Zusz* (Довгялло 1898, 167–195; Škutāns 1974, 227–296).

Pārliecinošu ainu par latgaliešu uzvārdiem sniedz 17. un 18. gs. baznīcu grāmatas (LVVA 7085. f., 889. lieta, 1. apr.). Senākais ir Kaunatas draudzes kristīto reģistrs ar vecāku un krustvecāku vārdiem un uzvārdiem no 1697. gada, daži ieraksti ir no 1696. gada, tajos atrodami tādi uzvārdi kā, piemēram, *Affan, Klaustans, Murans, Matułowia, Purmalowa, Rakstin, Rudzels*. 1697. gada sarakstā ir, piemēram, uzvārdi *Aifpur, Brokans, Iugul, Łayzan, Mukan, Pokszan, Purwin, Raxniowa, Rudziat, Syłan, Wower*.

Vairākas saglabājušās baznīcu grāmatas ir no 18. gs. (Prezmas, Lauderu, Zaļmuižas jeb Nautrēnu draudzes kristīto un laulāto reģistri). Arī tajās aina ir līdzīga. Ilustrācijai daži laulāto un liecinieku uzvārdi no Prezmas draudzes 1750.–1756. gada ierakstiem: *Bandar, Bielewicz, Dryxnis, Dźieńs, Kryum, Łayzans, Mozga, Pigozniowa, Putn, Raman, Ryuža, Spruzs, Zakars, Zwidryn*. Arī 19. gs. baznīcu grāmatās turpinās šī tradīcija.

1850. gada Dvēseļu revīzijas materiālos (LVVA 1881. f., 1. lieta, 1. apr.) Latgales zemnieku uzvārdi rakstīti krievu valodā, piemēram,

Daugavpils apriņķa Nīdermuižas materiālos atrodami uzvārdi *Целя, Клявинский, Путанъ, Стывра, Заранъ*.

Kā redzams, latgaliešu uzvārdi pazīstami apmēram 400 gadus, baznīcu grāmatās tie regulāri rakstīti kopš 17. gs. beigām, tātad nav pamata apgalvojumam, ka uzvārdi Latgales latviešiem doti tikai 19. gs. otrajā pusē.

Literatūra

Balode, Bušs 2007 – Balode L., Bušs O. Das lettische Personennamensystem // *Europäische Personennamensysteme*. Ein handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch Herausgegeben von Andrea Brendler und Silvio Brendler. Hamburg: baar, 2007.

Jakubowski, Kordzikowski 1915 – *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. Tom XIII. Infanty. Część I. Wydali Jan Jakubowski i Józef Kordzikowski. Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolfa, 1915.

LVVA – Latvijas valsts vēstures arhīvs (pieejams: <http://www.lvva-raduraksti.lv/>)

Siliņš 1990 – Siliņš K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.
Škutāns 1974 – Škutāns S. *Dokumenti par klaušu laikim Latgolā*. Minhene: Latgaļu izdevniecība, 1974.

Довгялло 1898 – *Историко-юридические материалы, извлеченные из актовжыкъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, хранищихся въ центральномъ архиве в Витебске, и изданные подъ редакціею. д. архивариуса сего архива Дм. Ив. Довгялло*. Выпуск двадцать седьмой. Витебск: Губернская Типо-Литографія, 1898, с. 132–147.

Arvils Šalme (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

LATVIEŠU VALODAS KĀ SVEŠVALODAS APGUVE UN PĒTNIECĪBA ĀRVALSTU UN LATVIJAS AUGSTSKOLĀS

Latviešu valodas kā svešvalodas mācīšanas prakse un mācību teorija ārvalstīs sāka veidoties pagājušā gadsimta vidū. Līdz tam latviešu valodas apguve ārvalstniekiem formālās izglītības ietvaros Latvijā nekad nav organizēta, bet par atsevišķiem valodas apguves gadījumiem ārpus Latvijas ir maz ziņu.

Lielu ieguldījumu latviešu valodas kā svešvalodas apguves organizēšanā pagājušā gadsimta vidū ārvalstīs sniedza latviešu trimdas

sabiedrība. No sešdesmitajiem gadiem mācību organizēšanā iesaistījās atsevišķas augstskolas Eiropā, Austrālijā un ASV. Deviņdesmitajos gados latviešu valodas kā svešvalodas apguves programmas ieviesa arī atsevišķās Latvijas augstskolās. 2007. gadā Latvijas Universitātē veiktais pētījums «Latviešu valodas kā svešvalodas apguve Eiropas augstskolās» parādīja, ka latviešu valodas apguve šā gadsimta sākumā ir organizēta deviņpadsmit augstskolās deviņās Eiropas valstīs, kā arī deviņās augstskolās Latvijā. Pēdējos gados latviešu valodas apguve organizēta arī kādā no ASV, Japānas un Ķīnas augstskolām.

Latviešu valodas kā svešvalodas mācīšanas prakse pēdējos divdesmit gados ir kļuvusi daudzveidīgāka pēc satura un formas. Ievērojami pieaudzis mācību programmu skaits ārvalstu un Latvijas augstskolās. Atsevišķās ārvalstu augstskolās latviešu valodas apguve tiek organizēta baltistikas studiju virziena ietvaros, dažās augstākajās mācību iestādēs tā iekļauta starpdisciplināro studiju modulī, vēl citās latviešu valoda ir izvēles vai fakultatīvais kurss. Aizvien lielāks skaits ārvalstnieku starptautisku izglītības programmu un profesionālās pilnveides projektu ietvaros latviešu valodu ierodas mācīties Latvijā.

Agrīnā mācīšanas pieredze ārvalstniekiem tika balstīta uz latviešu valodas kā dzimtās valodas metodikas tradīcijām, taču tās satura un metožu izmantošana daudzos gadījumos bija smagnēja un neefektīva. Arī publikāciju par latviešu valodas apguves teorētiskajiem jautājumiem līdz pat šim laikam ir ļoti maz. 20. gadsimta 90. gados mācību priekšmeta teorētisko un praktisko domu veicināja latviešu valodas kā otrās valodas didaktikas teorijas minoritāšu izglītībā, bet pēdējos gados arī metodikas izstrāde latviešu valodas kā svešvalodas apguvei (A. Šalme «Latviešu valodas kā svešvalodas apguves pamatjautājumi», 2011).

Kaut arī mācību līdzekļu daudzums latviešu valodas kā svešvalodas apguvē pēdējos desmit gados strauji pieaudzis un tajos ir uzkrāta samērā laba metodiskā pieredze, grāmatu piedāvājums nav pietiekami plašs. Joprojām latviešu valodā nav izveidoti mācību līdzekļi, kas atbilst Eiropas Padomes vadlīnijās «Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana» noteiktajām valodu līmeņu apraksta prasībām. Valodas prasmju līmeņu apraksta izveide latviešu valodas kā svešvalodas jomā uzsākta tikai 2012. gadā.

Janina Švambarytė-Valužienė (Lietuvių kalbos institutas)

XIX A. PABAIGOS – XX A. PRADŽIOS PARIBIO LEKSIKA: KALBŲ KONTAKTŲ ATSPINDŽIAI MATO SLANČIAUSKO ŽODYNE¹

Slančiausko žodyno (toliau SŽ) pagrindą sudaro Mato Jono Slančiausko (1850.02.21–1924.04.11), siuvėjo, tautosakos rinkėjo, eilių kūrėjo, besidarbavusio Šiaurės Lietuvoje, Joniškio apylinkėse, ir jam talkinusių tų apylinkių gyventojų: Jono Trumpulio, Prano Narvydo, Juozapo Stonevičiaus, Jono Lideikio, Pilypo Grigučio ir Stepono Strazdo pasakojamosios tautosakos leksika, išrinkta iš rinkinių «Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos» (1985), «Šiaurės Lietuvos pasakos» (1974) ir «Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai» (1975). SŽ atspindima daugiau kaip prieš šimtą šešiasdešimt metų vartota kalba.

Dialektologo ir kalbos istoriko Zigmo Zinkevičiaus išsakyta mintis dėl *bendros baltų kalbos ištakų paieškos*, paakino atidžiau pažvelgti į SŽ pateikiamą medžiagą.

SŽ esama bendros leksikos (lakūnų), pvz.: *kipė* ‘semiamas indas su rankena’; *kuika* ‘prasta kumelė’; *strydėties* ‘ginčytis’; *macica* ‘gimda’; *banka* ‘bankas’, *zėnas* ‘1. vaikas, 2. samdinys’ ir pan.

Iš morfologijos ir žodžių darybos nemažai yra priesagų *-šana/-šenai*, *-ienas* vedinių, plg.: *užtekšėnai* ‘užtektinai’; *sutikšanas* ‘sitikimas, taika’; *metienas* ‘smūgis, kirtis’; *kuikelė(a)* ‘prasta kumelė’; *zėniukas* ‘samdinys’ ir pan. Pastebėta porinių išistiktukų gausa (plg.: *lėjo į jaują, kad pradės verstis po ardu, kad linai ein dulku dukkais* (dulkėdami); *Zėnas mato, kad blogai, kabarų kabarais* (kabarodamas) *ilipo į beržą; Ubags, gavęs visokių gėrybių, išėjo kuldu kuldais* (skubėdamas) *sau; Un tā kungs plēsku plēskumis* (skubėdamas) *prom pie sievas. Kungs, to izdzirdis, knaši steidzas uz mājām un lec āliņģī iekšā, bet noiet muru murumis* (skubėdamas?) *dibinā un meklē vēl šodien Mačatiņa naudū*) ir jų ryški adverbializacija.

SŽ pateikta sintaksinių universalijų, plg.: posesyvumo (plg.: *Man yra du vaikai: Jonkelis ir Joskelis* ‘Aš turiu, auginu du vaikus: Jonkelį ir Joskelį’; *Viņam daudz naudas* ‘Jis turi daug turtų, pinigų’) ir reikiamybės raiškos (plg.: *Man karves melžamas, einu namo* ‘Man

¹ Slančiausko žodyno (toliau SŽ) rankraštis rengtas 2001–2012 m. kaip Valstybinės lietuvių kalbos komisijos projektas «Lietuvių tarmės XIX a. pab. – XX a. pr. rašytiniuose šaltiniuose: tarminė Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika» (sutarties Nr. K-12/2011).

reikia karves melžti, einu namo. Man karvės melžtinos, einu namo’; *Kaimiņam jāpļauj lauks. Skolēniem jālasa avīzes* ‘Kaimynams reikia laukus pjauti. Kaimynų pjautini laukai. Mokiniams reikia skaityti laikraščius’).

Šiaurinėse Lietuvos tarmėse kalbininkų Alekso Girdenio ir Genovaitės Kačiuškienės pastebėtas perficiencyvas (plg.: *Mėgina pjaut žemė tuos ragus – tuoj rėkiant piktu balsu* ‘Mėgina (visai) nupjauti tuos ragus – tuoj rėkiant piktu balsu’; *Rauj tuo puti nuost* ‘Drėksk (Nudrėksk) tą spuogą žemėn’) taip pat atspindėtas SŽ.

Iš morfosintaksinių ypatybių minėtinios geidžiamosios nuosakos raiška, plg.: *Tai tu tuoj su savo motinos šliūbiniu šnypštuku griebk ir suspausk jai buožį ir pagauk lupt su tom rykštėm: lai ji raitykis kaip nor apė tavo rankas ir apė tave patį* ‘Tai tu [...] pagauk lupt su tom rykštėm: tegul ji raitosi (tesiraitai) kaip nor...’; *Lai notiek, kā tu vēlies* ‘Tebūnie, kaip tu nori’; *Lai tev labi klājas!* ‘Tegul tau gerai sekasi!’; *Užsīdarom duris, ka neatein kas* ‘Užsīdarom duris, kad neateitų kas’; *Jājam, brāļi, vienu pulku, / Lai nezviedz kumeliņi, / Lai nedzird meitu māte, / Lai neslēpa malējiņu* ‘Jokim, broļiai, vienu būriu, / Kad nežvengtų žirgeliai, / Kad neišgirstų mergelių motina, / Kad nepaslēptų malējēlēs’.

Šie paminėti kalbos reiškiniai vertintini kaip kalbų kontakto atspindžiai. Įvairių kalbos lygmenų bendrumai reikalingi tolesnių ne tik istorinių to krašto tekstų, bet ir Jonišio šnektų morfologinių, žodžių darybos, kaitybos, sintaksės lygmenų tyrimui, kuris galbūt sudarytų galimybę atskleisti bendros baltų kalbos modelį, išryškintų kalbines universalijas. Nemažai medžiagos tolesniems tyrimams kalbos istorikai turėtų rasti ir SŽ.

Literatūra

Girdenis, Kačiuškienė 1986 – Girdenis A., Kačiuškienė G. Paraleliniai reiškiniai latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmažodžio sistemose // *Kalbotyra*, 1986, T. 37(1), p. 21–27. Cituota iš: Girdenis A. *Kalbotyros darbai* II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 307–314.

Švambarytė 2006 – Švambarytė J. About the System of Syntax of Subdialects (North Lithuania, Joniškis) // *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Rīga: Madonas poligrāfists, 2006, 478.–481. lpp.

Švambarytė 2001 – Švambarytė J. Šiaurės Lietuvos paribio šnektų ištiktukai: struktūra ir reikšmė // *Linguistica Lettica* 9, 2001, p. 73–84.

Švambarytė-Valužienė 2012 – Švambarytė-Valužienė J. Frazeologijos pateikimo principai Mato Slančiausko ir jo bendradarbių raštų žodyne //

Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2012, p. 36–38.

Zinkevičius 2002 – Zinkevičius Z. Некоторые соображения по вопросу возникновения латышского языка // *Балто-славянские исследования.* Москва, 2002, с. 128–134.

Leons Taivans (LU Humanitāro zinātņu fakultāte)

MALAJIEŠU-INDONĒZIEŠU ĪPAŠVĀRDU LATVISKOŠANA

Apgāds «Jāņa sēta» ir laidis apgrozībā «Lielo pasaules atlantu», kur pieteikti jauni ģeogrāfiskie nosaukumi, to skaitā indonēziešu, malajiešu, tagalu, ilokāņu u. c. malajiešu-polinēziešu vietvārdi, kas it kā darināti «bez starpvalodām».

Indonēziešu un malajiešu valodas pieder pie austronēziešu valodu saimes malajiešu-polinēziešu atzara. Tajā runā ap 400 miljonu planētas iedzīvotāju Indijas un Klusā okeāna baseinā. Patiesībā liela daļa nosaukumu «Lielajā pasaules atlantā» ir izkropļoti vēl lielākā mērā nekā tie, kas tika darināti, izmantojot krievu valodas starpniecību. Neskaidra ir palikusi personvārdu transliterācija.

Referāta autors kā šīs valodas diplomēts pratējs piedāvā vēsturisko indonēziešu valodas tā dēvēto «Suvandi pareizrakstību» (*edjaan Soewandi*) izmantot par pamatu īpašvārdu latviskošanai. Mēģinājumi latviskot īpašvārdus ar «jaunās pareizrakstības» (*ejaan baru*) starpniecību sašaurina malajiešu-indonēziešu fonētisko bāzi. Vēsturiskais iemesls «jaunās pareizrakstības» ieviešanai bija politisks – tuvināt Indonēziju Malaizijai un tādēļ pieņemt Malaizijā lietotos angļu transkripcijas paņēmienus, pārejot no arābu rakstības (*jawi*) uz latīnisko. Šīs sistēmas pēdās, jādomā, ir gājuši indonēziešu-malajiešu vietvārdu latviskotāji.

Plašākās latviešu valodas fonētiskās iespējas veiksmīgāk ir prezentētas Suvandi sistēmā, kas izmantoja holandiešu pareizrakstību kā pamatu pārejai uz latīņu rakstību. Referātā tiks parādīts, cik atšķirīgi ir divu malajiešu-indonēziešu pareizrakstības modeļu lietošanas rezultāti, veidojot malajiešu-indonēziešu īpašvārdu latvisko transliterāciju.

Agris Timuška (LU Latviešu valodas institūts)

ZOOMORFISKI AFORISMI ĪRU FOLKLORĀ: TIPOLOĢISKS IESKATS

Nesen atkārtoti izdots agrāk publicētais Konahtas provinces īru folkloras krājums (*Seanfhocla Chonnacht*), ko veido tradicionāli izteicieni, padomi, sakāmvārdi, parunas u. tml. Vairākos aforismus izmantoti dzīvnieku nosaukumi. Kopš 2012. gada to aforismu, kuru sastāvā ietilpst dzīvnieku nosaukumi, kopums iekļauts arī plašākā valodniecības apritē, jo tas ticis pārtulkots angļu valodā un tātad ir ne vien ķeltologu rīcībā, bet pieejams arī citu valodu sastatāmiem un tipoloģiskiem pētījumiem.

Tematiskā skatījumā aforismi ar dzīvnieku nosaukumiem iedalāmi trijās grupās: 1) vispārīgi ieteikumi, 2) konkrētu dzīvnieku raksturojums un 3) cilvēka raksturojums jeb zoomorfismi. Tie liecina par tautas seno gudrību un labām novērošanas spējām, nepastarpinātu pasaules uztveri un krietnu devu atjautības; kā tēlainas izteiksmes līdzekļiem tiem nereti piemīt stilistiskā vai emocionālā ekspresija.

Latviešu valodas izloksnēs un/vai standartvalodā sastopami semantiski atbilstoši frazeoloģiska rakstura vārdu savienojumi vai parēmiņas, piemēram, šādiem īru izteicieniem (doti tulkojumā latviešu valodā): *viltīgs kā lapsa; stūrgalvīgs kā vecs, blēdīgs ēzelis; kraukļa grāmatā ierakstīts* ‘apēšanai paredzēts; pusbeigts’; *ritošs akmens nevāc sūnas* [‘neapsūno’], *čakla bite medu vāc; suns bez astes ir kā laiva bez aira*.

Lai gan nav konstatēti formāli analogi citās valodās, bez papildu skaidrojuma izprotami arī tādi īru teicieni kā *pele gan zinās, kurš apēda siļķi; medī ar suni, bēdz ar zaķi; bīstams kā zirga pakaļkāja; skudra ir labākais agronoms; mazā zivs baro lielo zivi* u. d. c.

Šādi frazeoloģiska rakstura vārdu savienojumi, kuru atbilstes rodamas daudzās valodās, uzskatāmi liecina par cilvēka kā ar domāšanas spēju apveltīta subjekta vienotu pasaules uztveri, kas izpaužas ar valodas kā sazināšanās, domu formulēšanas un izteikšanas līdzekļa palīdzību.

Anta Trumpa (LU Latviešu valodas institūts)

VĒLREIZ PAR JĀŅU NOSAUKUMU

Jāņu kā vasaras saulgriežu svētku nosaukums, tā cilme (saistība ar kristietību vai romiešu dievu Jānusu) ir aprakstīta jau vairākkārt (H. Biezais, A. Grasis, K. Karulis, K. Siliņš, K. Straubergs u. c.), to-

mēr šā referāta mērķis ir cits – izpētīt vasaras saulgriežu svētku nosaukuma pārmaiņas latviešu valodā pēdējo 200 gadu laikā, balstoties uz latviešu presi, sākot no 19. gs. sākuma līdz mūsdienām.

Kā zināms, jau kopš 18. gs. beigām blakus senajam *Jāņu* nosaukumam lietots arī jaunieviestais *Līgo svētku* (*Līgā svētku*, *Līgas svētku*, mūsdienās pat nereti vienkārši *Līgo*) nosaukums, kas sākotnēji radies, lai aizstātu, iespējams, ar Jāni Kristītāju saistīto saulgriežu svētku nosaukumu pret latviskāku; nosaukumu *Ἐἰθγο*=*Ἔεφτ* jau 1798. gadā minējis G. Merķelis.

Latviešu valodā jaunais nosaukums ieviesās tikai pamazām. Vēl līdz 19. gs. deviņdesmitajiem gadiem, lietojot šo svētku nosaukumu laika nozīmē, kā hrononīmu, avīzēs pārsvarā minēti tikai *Jāņi*; saistībā ar kalendāra atšķirību Eiropā un cariskajā Krievijā nereti lietots arī nosaukums *jaunie Jāņi* un *vecie Jāņi*. Tomēr presē rakstos, kas velīti Jāņiem kā svētkiem, to paražu aprakstam, jau vismaz 19. gs. 70. gados, tautiskās atmodas laikā, blakus *Jāņu* nosaukumam ir minēti arī *Līgas svētki*. Līdz ar 20. gs. sākumu *Līgo svētku* nosaukums presē parādās arvien biežāk, taču popularitātes virsotnes 20. gadsimtā nosaukums *Līgo svētki* sasniedz neilgi pirms I Pasaules kara, kad šis nosaukums presē minēts pat biežāk nekā *Jāņi*.

Starpkaru perioda un II Pasaules kara laika periodikā vasaras saulgriežu apzīmēšanai atkal dominē senākais nosaukums *Jāņi*, iespējams, tādēļ, ka šajā laikā vārds atkal tiek atzīts par senisku, iespējams, pat saistītu ar romiešu dievu Jānusu.

Sākoties padomju periodam, līdz pat 20. gs. 70. gadiem ne *Jāņi*, ne *Līgo svētki* presē tikpat kā netiek pieminēti. 20. gs. 70.–80. gadu pirmsjāņu laikrakstos *Jāņu* nosaukums parasti minēts vien dažas reizes un it kā starp citu.

Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu 20. gadsimta beigās vasaras saulgrieži kļūst par oficiālām svētku dienām un atkal arvien vairāk tiek pieminēti presē. 20. gs. 90. gadu un 21. gs. sākuma presē dominē *Jāņu* nosaukums, *Līgo svētki* minēti mazāk nekā ceturtajā daļā vasaras saulgriežu svētku nosaukšanas gadījumā.

Arī 2012. gada presē *Jāņi* ir minēti biežāk nekā *Līgo svētki*, tomēr salīdzinājumā ar laiku pirms desmit gadiem ir krietni palielinājies vārda *Līgo* lietojums dažādos vārdu savienojumos gan skaitliski, gan daudzveidības ziņā, proti, vārds minēts tādos jau tradicionālos vārdu savienojumos kā *Līgo vakars*, *Līgo nakts*, *Līgo svētki*, *Līgo diena*, bet arī *Līgo zīme*, *Līgo bloks*. Televīzijā un radio, bet jo īpaši internetā, 2012. gadā šis lietojums ir vēl plašāks, piemēram, *Līgo vainagi*, *Līgo*

pantiņi, Līgo tradīcijas, Līgo pasākumi, Līgo ēdieni, Līgo siers, Līgo alus, Līgo dāvanas, Līgo mielasts, Līgo ugunskurs, Līgo svinības un pat Līgo zāles, tādējādi aizstājot tādas tradicionālas vārdkopas kā Jāņu vainags, Jāņu siers, Jāņu ugunskurs, jāņuzāles utt. un faktiski sašaurinot *Jāņu* kā svētku nosaukuma lietojumu.

Jāņu un Līgo svētku (Līgas svētku, Līgā svētku) nosaukums ir paralēli lietots jau kopš 18. gs. beigām, gadu desmitu gaitā atkarībā no modes svārstoties abu nosaukumu popularitātei, tomēr tieši 21. gadsimtā ir vērojams *Līgo svētku* nosaukuma popularitātes pieaugums.

Svētku nosaukuma maiņā liela ietekme dažkārt ir bijusi atsevišķām personībām (G. Merķelim, E. Melngailim).

Anna Vulāne (Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija),
Ingēra Tomme-Jukēvica (Liepājas Universitāte, Ventspils Augstskola)

RADNIECĪBAS NOSAUKUMI BĒRNU RUNĀ: VECĀKI UN VECVECĀKI

Nozīmīga loma bērnu un pieaugušo komunikācijā ir vārdiem, ko tuvinieki izmanto, uzrunājot cits citu. Tie ir gan personvārdi, iesaukas, hipokoristikas, mīļvārdiņi, gan arī radniecības nosaukumi. Bērnu runā visplašāk pārstāvēti tieši vecāku un vecvecāku nosaucējvārdi, daudz mazāk – citu radnieku, tostarp arī brāļu un māsu nosaukumi. Pieaugušo ģimenes locekļu nosaukšanai bērni parasti izmanto radniecības apzīmējumus, savukārt brāļus un māsas lielākoties sauc vārdā. Citu radnieku nosaukšanai tiek izmantots gan vārds, gan radniecības vai cits apzīmējums. Bieži vien viena vai otra nominācijas veida izvēle ir atkarīga no ģimenē pieņemtajām normām vai tradīcijas.

Kā liecina novērojumi un empīriskais materiāls, latviešu bērnu runā funkcionē ļoti plašs un strukturāli daudzveidīgs leksēmu kopums, starp kurām ir gan *mamma, tēta*, gan *vecmummīte, vecatēte, senmāmiņa, sentētiņš* un *apacīte, apapūsis*, savukārt krievu bērnu runā, kuri latviešu valodu apgūst tikai pirmsskolas iestādē, dominē standartvalodā funkcionējošās leksēmas *tētis, mamma, vecmamma, vecmāmiņa, vectētiņš, vectēvs*, kuras bērni izmanto, runājot latviski.

Savāktajā materiālā lielāka daudzveidība vērojama vecvecāku nominācijā – latviešu bērnu runā sastopami ne tikai vispārlietojamo leksēmu īsinājumi un fonētiski strukturālie pārveidojumi, bet arī dažādu veidu jaundarinājumi, turklāt liela daļa leksēmu ir unikāli dari-

nājumi – tikai konkrētā bērna vai, retāk, attiecīgās ģimenes leksikā sastopami vārdi, piemēram, *jamatatai, lepe, napiņa, uve, ratamma, očšs, japis, pēpis, teja, tutiņš*. Turpretim tie bērni, kuri dzīvo kādas izloknes telpā, parasti izmanto dzimtās izloknes leksēmas, piemēram, *vacīte, vecelis, babeņa, vačukiņš, vaciks, tātuks*.

Dažkārt bērni mēdz pārņemt vārdus, ko vecāki izmanto, lai uzrunātu savus vecākus, piemēram, vārdus *mammīte, papiņš* mazbērni attiecina uz vecvecākiem.

Salīdzinot radniecības nosaukumu lietojumu latviešu bērnu un krievu bērnu latviešu runā, var konstatēt būtiskas iezīmes:

- bērni, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda, izmanto ļoti plašu vecāku un, it īpaši, vecvecāku nosaukumu klāstu (līdzīga tendence vērojama arī bilingvālo bērnu runā), turpretim bērni, kuri latviešu valodu apgūst kā mācību priekšmetu, zina tikai standartvalodas leksēmas, kas apgūtas mācību procesā;
- latviešu un bilingvālie bērni pārmanto radniecības apzīmējumus vai darina paši savus vārdus, izmantojot morfoloģisko, sintaktisko, sintaktiski morfoloģisko paņēmieni, kā arī radot no dažādām skaņām jaunu leksēmu.

Referātā paredzēts skatīt latviešu bērnu runā izmantotos radniecības nosaukumus derivatīvi semantiskā un ekspresīvā aspektā, ieskicējot kopīgo un atšķirīgo latviešu un Latvijā dzīvojošo krievu bērnu leksikā. Empīriskajam materiālam izmantotas «Bērnu valodas vārdnīcā» apkopotās leksēmas (248) un dažu latviešu un mazākumtautību pirmsskolas iestāžu bērnu runā fiksētie valodas fakti.

Vilma Zubaitienē (Vilniaus universitetas)

KRISTIJONO GOTLYBO MILKAUS ŽODYNO (1800) ŠALTINIAI: JŪ ĪTAKA ŽODYNO MIKRO- IR MAKROSTRUKTŪRAI

Pranešime tiriami Kristijono Milkaus žodyno (toliau – MŽ) vokiečių-lietuvių kalbų dalies šaltiniai: jų pobūdis, integravimas į pagrindinį registro šaltinį – Pilypo Ruigio (1747) žodyną, papildymų santykis su MŽ lietuvių-vokiečių dalies papildymais.

Pagrindinis MŽ vokiečių-lietuvių kalbos dalies šaltinis yra rankraštinis Jokūbo Brodovskio šaltinis. Iki mūsų laikų yra išlikusi ne visa vokiečių-lietuvių kalbų dalis, todėl tyrimui pasirinktos išlikusios registro dalys.

Papildymus galima skirstyti į tris pagrindines grupes:

- 1) naujas žodyno straipsnis;
- 2) naujų žodyno straipsnių grupė (žodžių lizdas);
- 3) papildomas atitikmuo.

Tiriant papildymus, matyti atitikmenų atranka, K. Milkaus noras į MŽ įdėti naujų stabiliųjų ir laisvųjų žodžių junginių, padedančių nustatyti lietuvių kalbos žodžio reikšmę.

Didžiausias dėmesys tyrime kreipiamas į originalius intarpus ar iš šaltinių patekusios medžiagos modifikacijas. Pagrindinis tyrimo tikslas – pabandyti nustatyti du MŽ pratarmėje minėtus, bet neįvardytus rankraštinius vokiečių–lietuvių kalbos šaltinius.

